

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 99
(17587)

2008 чылдың
сентябрь 4,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Хүннүң чугула айтыры — кышка белеткел

Тыва Республиканың Чазаанда

ЭРТЕНГИ ХҮННҮ—БӨГҮН

«Кыжын терген, чайын шанаан белетке» деп үлегер домак бар болгай. Кыш эрткен, чай база удаар эвес төнгени бо, ам күстүн баштайгы айы. Хүн дурту кыскалап, эртен, кежээ даштын сооп эгелээн. Кандыг-даа кижиниң бажында кышка белеткел, хөмүрнү, ыяшты канчап белеткеп алырыл деп айтырыг дүвүредип чоруур дизимзе, ажырбас боор деп билдим, чүге дизе хоорайның кедээзинде трассада хөмүр, ыяш сөөрткен машиналарны бо-ла эскерип болур.

Эрткен чылын республика девискээринге кыш соок-даа болза, ында-мында доңган уруглар албан чери, организация дээн чижектиг айыыл-халап болбаан, кышты хүр эрттирген бис. Үстүнде үлегер домакты киригеним база анаа эвес. Бо чылын кышка белеткел ажылдары кайы хире чоруп турарын Чазак Аппарадының удуртукчузу — Тыва Республиканың сайыды Владимир Александрович КОЧЕРГИНДЕН айтырып чугаалашкан мен.

— Владимир Александрович, чыккылама кыштың тыныжы чоокшулап оорар, республикада кышка белеткелдер ажылы кайы хире чоруп турарыл?

— Сентябрь 1-ден эгелеп, Кызылдың болгаш Чадаананың хөмүр-даш уургайларындан бюджет организацияларынче хөмүр сөөртүлгези эгелээн. Хөмүр-даш республикадан дашкаар чорбайн турар. Бо хүннерде Кызыл кожуунунң Черби, Кара-Хаак суурларында хөмүр-даш чедиртинген. Каа-Хем, Тес-Хем кожууннарның чагырга черлери бо талазы-биле организастьг ажылды чорудуп турары мактанчыг.

— Силерниң-биле чугаалажып олургаш, Тес-Хем кожуунунң чагырга даргазы-биле чугааңарның ужу-кыдын дыңнадым...

— Шыны-биле чугаалаарга, кожуун бүрүзүнүн бюджет организациялары кышка белеткел талазы-биле акшаландырышкынны алган, ынчалза-даа ону шын организастап чадап турар таваарылгалар кайы хей. А бо кожуун чагыргазының даргазы Владимир Соянович Орус-оол кожуунга хөмүр-даш сөөртүр организациялар ортузунга чарышты чарлааш, тиилекчи организацияны Кызылдан бюджет организацияларынга хөмүр-даш сөөртүр эргени берген. Ынчап келирге, кожууннун хөмүр сөөртүлгезин чорудары төпчүтүнген. Кожууннун организацияларының удуртукчулары чаңгыстап ыңай-бээр чоруп турбас. Чагырга даргазы дүүн Кызылдың хөмүр-даш уургайы-биле боду керээни чарып алган.

— Республикага чылыгны, чырыкты берип турар ажыл-агыйларның байдалы кандыгыл, Владимир Александрович?

— Август 29-тун түңнелдери-биле алырга, байдал багай эвес. «Чылыг четкилери» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези септелге ажылдарын 92,1 хуу күүсеткен. Олар 1131 метр хоорзаларны солуур тургаш, 1039 метри солаан,

22 хемчеглерни кылып тургаш оон 15-ин төндүр дооскан, бо хүннерде 7 хемчеглерни долзуу-биле кылыры арткан.

«Ак-Довурактын төп электри четкилери» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези бо бүгү кылып ужуругу ажылдарының 90 хуузу күүсеткен. Бүдүрүлгениң ниити акшаландырышкыны 16590,6 муң рубль, а планда көрдүнгени—18434 муң рубль.

А «Улуг-Хем чылыдылгаэнерго» ККБ-де ажылдар база адакталып турар, кышка ниити белеткели 83 хуу. «Хову-Аксы чылыдылга төвү» ККБ-зи кышка 90 хуу, «Чаа-Хөл чылыдылга» ККБ-75 хуу кышка белен. Кайда-даа соок дүшкүжеге дээр кылып үүрмек ажылдарны чок деп болбас.

— Кожууннарда байдалды кысказы-биле көрдүвүс, республика найысылалында бүдүрүлгелерде кышка белеткел кандыгыл?

— Мында байдал база багай эвес деп көрүп турар бис. Чижээ, «Республиканың электри компания» ККБ-ниң кышка ниити белеткели 75,73 хуу, «Тываэнерго» КАН планнаттыгн электри четкилериниң 71 хуузу азы 619,1 км электри четкилерин шөйүп кылган. «Кызылдың электри четкилери» КАН ниити кылып ужуругу ажылдарының 83 хуузу күүсеттинген, а «Каа-Хем хөмүр-даш уургайы» КАН казып тывар ажылдарны 104 хуу чедирген болза, а чадаанажылар —106 хуу. Бо организациялар кыштың чыккылама соогунда туруушкун чок ажылдаары-биле, бүгү күштү үндүрүп, белеткел ажылдарын доозуп турар.

— Кышты хүр ажары чурттакчы чондан база улуг хамаарылгалыг болур болгай. Адак дээрде, ыяжын белеткээр, хөмүрүн сөөртүр, соңгазын, эжиин чылыглар дээш...

— Тыва Республиканың чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый агентилелиниң дыңнадып турары-биле республикада одалга сезонунга белеткел 88 хуу, оон иштинде котельнаяларның белени

90 хуу, чуртталга фондузунун 89 хуузу септеттинген, кышка белен. А суурларның чурттакчы чону-биле тус чер чагыргалары ажылды база кылып, хөмүр, ыяш сөөртүр графиктерни тургузуп турар. Бо хүннерге чедир чурттакчы чонга Мөңгүн-Тайга — 40 тонна, Бай-Тайга —1350 тонна, Улуг-Хем 4642 тонна хөмүрнү сөөртүп алган.

— Чеди-Хөл кожууннун Сайлыг школазының котельнаязы септеттинмээн деп бистиң бижикчилеривис чагаа чоруткан, бо талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Чеди-Хөл кожуунда школар септелгези үезинде доостунмайн турар, чүге дизе ол кожуунда кожуун чагыргазының даргазын соңгуур ажылдар септелге ажылдарындан мурнай чоруп турарындан, кышка белеткелдер айтырыы ийиги чергенин апарган. Сайлыг школазында септелге доозулбаан. Бо талазы-биле айтырыгны бөгүн силерниң солунуңарда эртип турар «дорт харылзаага» Өөредилге сайыды П.Морозовтан дорт айтырып болур-дур силер. Ажыы-биле чугаалаарга, чамдык кижилер эрге-чагыргага олурар дээнде, ажы-төлдү безин уттулар апарган.

Ниитизи-биле өөредилге албан черлериниң кышка белеткели багай эвес, чамдык школа албан черлери хөмүрнү сөөртүп күш чедипкен, ылаңгыя кыдыкы соңгу чүкке деңнээн Мөңгүн-Тайга кожуун — 975,9 тонна, Чөөн-Хемчик—5003 тонна, Бай-Тайга 2085 тонна одаар чүлдү сөөртүп алган.

— Кадык камгалал, социал болгаш культура адырларында хей албан черлери, организациялар бар болгай...

— Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының белеткели 92 хуу, 204,2 тонна хөмүрнү сөөртүп алган, а Кадык камгалал яамызы херек кырында бо хүннерде 670 тонна хөмүр-дашты эмнелге черлеринде чедирген, Культура яамызы 875,1 тонна хөмүрнү Мөңгүн-Тайгада (289 тонна), Кызыл кожуунда 20 тоннаны, Сүт-Хөл кожуунда 319 тоннаны чедирип алган.

— Республикада ниитизи-биле кышка белеткел ажылдары эгелей берген деп болур ышкажыл?

— Ажыл үргүлчү чоруп турар, тускай ажылчын бөлүк ажылдап турар, ол хүн бүрүде анализти чорудуп, ажыл-агыйларга дузаны кадып турар.

Кышка белеткелдер ажылы чер-черде дески деп чугаалаары берге. Ынчангаш удуртукчу бүрүзү эртенги хүннү бөгүн бодап, көрүп олурары албан. Ажыг соок эргин кырында келген болгай.

Светлана МОНГУШ
чугаалашкан.

ОДААР ЧҮҮЛ АЙТЫРЫН ЧУГААЛАШКАН

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тенниң удуртукчузу-биле республиканың кожуннарнынче келир кыжын одаар хөмүр-дашты сөөртүп турарын чугаалашкан хурал Чазак бажыңыга болуп эрткен. Ооң ажылынга кожуннар, сумулар чагыргаларының баштыңнары, республиканың Үлетпүр болгаш энергетика яамызының төлээлери, «Каа-Хем» хөмүр-даш уургайының удуртукчузы киришкен.

Сергей Тен республиканың кожуннарнынче, чедери берге сумуларже бо хүннерде хөмүр-дашты сөөртүп чедирип турарының байдалын анализтээр, одалга сезонунун үезинде чеже хире хемчээлди кадыг одаар чүүл херегин тодарадыр сорулганы салган. Одаар чүүл сөөртүлгези эрткен чылдан чүгээр чоруп-даа турар болза, чамдык чедери берге сумулар херектиг хөмүр-дашын амга чедир сөөртүп чедирип албаанын хуралга четпес деп демдеглээн. Мооң кол чылдагааны сумуларның бюджетиниң байдалын өөренип көрбейн, хөмүр-даш өрттүн чыл эгезинде 41 хуу улгаттырганындан болган, ам бир тоннаның өрттээ 950 рубль четкен. Хөмүр-даш уургайының удуртукчузы кожуннар-биле керээлери чаргаш, ында айтыкан хуусаада хөмүр-дашты ыяап-ла сөөртүп алып, ону күүсетпес болза, ол одаар чүлдү бербес негелдени салган. Анаа кожуннар чагыргаларының удуртукчулары таарзынмаан, ыңдыг негелдени күүседири берге, амыдыралга чүү-

даа таваржып болур деп түңнелди үндүргеннер. Хөмүр-даш уургайының удуртукчузу Олег Базиев бүдүрүлгениң саң-хөө байдалын экижидип алыры-биле мындыг негелдени тургусканын тайылбырлаан.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол хуралдың түңнелин үндүрүп тура, «Каа-Хем» хөмүр-даш уургайы республиканы одаар чүүл-биле хандырып турар чаңгыс бүдүрүлгө болганда кышкы одалга сезонун чогумчалыг эрттирер дээш сагышты салыр хүлээлгелин айткан, маргылдаалыг айтырыгларны чугаалажып тургаш, эп-тиг-чөптүг шиитпирлеп алырынче кыйгырган. Кожуун чагыргаларының баштыңнарындан боттарының эрге-хүлээлгелерин хоойлуда айтканын езугаар ак сеткилди күүседири ол негээш, бистер шуптувус республиканың чурттакчыларының мурнунга хары-салгалыг бис, ынчангаш оларны кышкы үеде одаар чүүл-биле хандырап хүлээлгелиг бис деп чугаалаан.

Хуралдың киржикчилери республиканың кожуннарнынче хөмүр-даш сөөртүлгезин үзүктелешкин чокча чорударын чугаалажып алган. Кожуун бүрүзү кышкы сезонда чеже хире тонна хөмүр-даш херегин тодарткан, ону сөөртүрүнүн графигин тургускан, бирги ээлчеде чедери берге сумуларга хөмүр-дашты чедирер. Кожууннарже хөмүр-даш сөөртүлгезин чоруп турарын хынаар ажылчын бөлүктү тургускан.

Долаана САЛЧАК.

ТЫВА КУЛЬТУРАНЫҢ ТӨВҮН ТУРГУСКАН

Республиканың Чазааның доктаалы-биле езу чаңчылчаан тыва культураны болгаш устывышты хөгжүдөр төптү Тывада тургускан.

Төптүн директору Тываның Улустун хөмөйжизи Конгар-оол Ондар болган. ТР-ниң Культура болгаш информация политиказының яамызы чаа күрүне албан черинге ажылдаар 12 кижини берген. Төп Алдан-Маадыр атыг национал музей турган бажыңга ажылдаар, ону халаска болгаш хуусаа чок үндезинге чаа күрүне албан черинге дамчыдып берген.

Республиканың Чазааның Чөвүлелиниң хуралыга Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол сөс алгаш, бо төптү тыва улустун культура чаңчылдарын, езулалдарын, хөг-

жүм күүселдезин камгалаар болгаш непередир, ол ышкаш чаңчылчаан этниктиг культураның мастерлерин деткири-биле тургусканын айткан. «Төп республиканың чоргааралы болур ужуругу! Найысылалдың эрги, ыңдыг-даа болза төөгүлүг бажыңының төлөптиг утка-шынарын уламчылаар» деп ол демдеглээш, Конгар-оол Ондарга чедишкенинни күзгүн. Билдингир культура ажылдакчызы Конгар-оол Ондар чаа күрүне албан чери тыва культураны, чоннун чаңчылдарын, езулалдарын көргүскен республиканың кол культура төвүнүн бирээзи болурун бүзүрөткен. Бажыңның капитал септелгезин чорудар, ону тыва национал чаңчылдар езугаар дерип, каастаар.

Бистиң корр.

АНОНС. АНОНС. АНОНС

Сөөлгү үеде пенсия талазы-биле хоойлуларда чаа эдилгелер болуп, пенсия алырының дугайында айтырыглар чонну сонургадып турар. Айтырыгларга харыы бээр-биле РФ-тиң Тыва Республикада Пенсия фондузунун салбырының даргазы Б.А. Тугур-оол база оон оралакчылары-биле «дорт харылзааны» редакцияга сентябрь 18-те 10.00 шактан 12.00 шакка чедир эрттирер. Оон бетинде сонургаан айтырыгларыңарны Пенсия фондузунун салбырының 4-01-01, 4-01-11, 4-00-62, 4-01-41 телефоннарынче база редакцияже долгап, бижип, сонургаан айтырыгларыңарны салып болур силер.

«Дорт харылзаа» үезинде, сентябрь 18-те, редакцияның 2-03-88, 2-17-09, 2-18-10 телефоннарда Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбырының ажылдакчылары манап турар.

Долгаңар, бижинер.

«Шын» солуннун редколлегиязы.

Владимир ПУТИН-биле харылзажыр арга тургустунган

Баштайгы хүлээп алыышкын

Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының даргазы Владимир Путинниң Чонну хүлээп алыр албан черин найысылалдың Улусчу чогаадылга бажыңыга ажыдарыга тураскааткан езулал сентябрь 2-де болуп эрткен.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының болгаш Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттары, республиканың Чазааның, яамыларның, ведомстволарның, Кызыл хоорайның мэриязының, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тывада салбырының политическөөлелиниң, күүскамунун, федералдыг күүсекчи эрге-чагырганың Тывада органның удуртукчулары, хөй-ниити организацияларының төлээлери аңаа киришкен.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада салбырының политиктиг чөвүлелиниң секретары Шолбан Кара-оол «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның даргазы В.Путинниң Чонну хүлээп алыр албан черин канчаар дерзенин танышкаш, таарымчалыг кылдырганым демдеглезен. Чонну хүлээп алыр албан чериниң удуртукчузу, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты Өнер Ондар партияның чон-биле харылзаазын экижидер, оларның саналдарын, сүмелерин алыр, соңгукчуларның дилеглерин шийтирлээринге дузалаар сорулга-биле мындыг албан черин регион бүрүзүнге тургузарын партия шийтирлээн, ону боттандырып эгелээнин, чоннуң хүлээп алыышкыннарын депутаттар неделяда ийи катап партияның негелделеринге дүүштүр чорударын, кирген чагаа-бижиктерин, саналдарны, сүмелерин, дилеглерин сайгарып көргөш, оларны амыдыралга боттандырып шийтирлээр хемчеглерин алыр база партияның

федералдыг төпте чонну хүлээп алыр албан черинче чорударын Чазак Даргазына дыңнаткан.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол Чонну хүлээп алыр албан черин ажыдып тура, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының даргазы Владимир Путинниң Чонну хүлээп алыр албан черин Тыва Республиканың найысылалында ажыдып турары бистиң амыдыралымыска ужу-дузалыг улуг болушкун болуп турарын чугаалаан. Оон ачызында эрге-чагырга партиязы чон-биле харылзаазын экижидер, оларның саналдарын, бодалдарын, дилеглерин дыңнаар, шийтирлээр ужурулуг айтырылгарже сагышты салыр. РФ-тиң Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының үезинде чаңгыс демнигжилер чурттуң социал экономиканын хөгжүдөр, чурттакчы чоннуң амыдыралын экижидеринче угланган чугула стратегтиг сорулгаларны салган, оларны боттандырынга ажыл-ишчилерни калбыга-биле хаара тудар, чоннуң ажыктыг саналдарын, сүмелерин кичээнге алыр, ол болза, четпестерни эдеринге, хөгжүдүрүм бурунгаар базымнарын дүргедеринге дузалаарын ол айткан. Чонну хүлээп алырын эки организацияларынче, оларның тургускан айтырылгары ыяап-ла күүсеттинген турарын чедип алырынче Чазак Даргазы кол кичээнге ийи угландырган, ыңчан чоннуң партияга идегели, бүүрели улгадыр, партияны чон деткир, партияның салган сорулгаларын күүседир дээш чон шудургу ажылдаарлар. Шак мындыг чугула

ажыл-херекти шийтирлээринге улуг рольду ойнаар, чоннуң хүлээп алыышкынын билдиргилг организациялары мында чыгып келген депутаттарның, республиканың удуртукчуларының бир демниг ажылындан, партияның бо чугула дээш организациялар турар херзэн бедик харысалга-биле көөрүвүстен улуу-биле хамааржыр деп, Шолбан Кара-оол түңнелинде чугаалаан.

Чүве чугаалааннар чоннуң хүлээп алыышкынын эки организациялаш, оларның саналдарының, дилеглериниң күүселдезин чедип алыры ажыл-иште, амыдыралда четпестерни эдеринге дузалаарын, партияның хөй-ниити организациялары-биле харылзааны экижидерин, республиканың ырак кожууннарының чурттакчылары ыңай-бээр аргыжары бергезин барымдаалааш, үнүүшкүнүг чоннуң хүлээп алыышкыннарын организацияларын болгаш өске-даа ажыктыг саналдарын киригеннер.

Владимир Путинниң Чонну хүлээп алыр чаа ажыттыг албан черинге республиканың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Кара-оол Маспык-оолдуң дилээ-биле ону «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада салбырының политическөөлелиниң секретары Шолбан Кара-оол бир дугаар хүлээп алган.

Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның даргазы Владимир Владимирович Путинниң чонну хүлээп алыр албан чери сентябрь 8-тен эгелеп долу хемчээлдин-биле ажылдап эгелээн. Бо албан чери Кызыл хоорайның төвүнде Улусчу чогаадылга бажыңының ийи дугаар каадында туруп турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Карим МОНГУШУҢ тырттырган чуруу.

ӨӨРҮНЧҮГ ЧАЛАЛГА

Ол кежээ театрга «кижи бажы кизирт, аът бажы козурт». Алдын-сарыг көжеге-даа ажыттыг. Ат-сурагы артистеривис Галина Мунзук биле Орлан Дамба-Хуурак 60 харлаан Анатолий Серениң юбилейлиг кежээзин башкарыкчылап, хөй-нүң кичээнге ийи кыйгыра берди. «Саян» ансамблиниң кыстарының танцы-самын магададывыс, бир-ле хуулгаазын куштар кижиге сагыжынга кирер. Тимур Дулуш удурткан үрер хөгжүм оркестри ойнай бээр, баш дүгү адыңнаар чүве-ле чорду.

А.С.Серен режиссер кижиге болгаш сцена каасталгазын, концерт программанын онза кылдыр тургусканын магадап чугаалажып ордуус. ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол байыр чедирип

үнүп кээрге, дыка-ла өөрдүвүс. Өске-даа байыр чедирип сөс алганнар хөй-ле болду.

Бистер Анатолий Сергеевичиниң орустап, тывалап чугаалаарын, орус-тыва дылга ырлап, шүлүктээрин дыңнап ханмас бис. Биче сеткилдиг кижиге болгаш ол кым-даа дуза дилээрге, чажам дивес. Бистиң караа көрбестер ниитилелин ол кезээде кичээнге апар чоруур. Юбилейлиг кежээлеривисче болгаш өске-даа солун хемчеглерже чалаарымыска, бистиң кыжы-даа хомудатпас, ыяап-ла кээр. Бо удаада бистиң инвалидтеривиске бодунуң юбилейлиг концертинче чалалгалар бээр, сеткиливис ханызындан амырап, солун концерти көрдүвүс. Ол дээш А.С.Серенге бистиң инвалидтерниң өмүнээзинден өөрүп четтиргенивисти «Шын» солунуң дамчытыр илередип олур бис. Анатолий Сергеевич ышкаш буянныг кижилер аравыска хөй-ле болзунам!

Ирина БЮРБЮ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Т.В. Шульгинаны шаңнаарының дугайында Өзүп олурар салгалды өөредиринге болгаш кижизидеринге чедип алган чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Би-Хем кожуунуң Туранның №1 муниципалдыг ниити-билиг албан чериниң орус дыл болгаш литература башкызы –Татьяна Владимировна Шульгинаны шаңнаар.

Кызыл хоорай

2008 чылдың сентябрь 1 №201

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Н.Г. Матвееваны шаңнаарының дугайында Өзүп олурар салгалды өөредиринге болгаш кижизидеринге чедип алган чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Би-Хем кожуунуң Туранның №1 муниципалдыг ниити-билиг албан чериниң биология болгаш химия башкызы – Наталья Георгиевна Матвееваны шаңнаар.

Кызыл хоорай

2008 чылдың сентябрь 1 №196

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Көдээ иш

Бора-Шайның малчыннары

Бодунуң кылган ажылынга ээ-харысалгалыг, негелделиг кижилерни улустуң мактап чугаалажы бээрин кижиге бо-ла дыңнаар. Кылыр дээн чүүлүн баш удур планнап алган, ону амыдыралга боттандыра дээш күжүн, уйгу-чыдынын харамнанмас, тура-соруктуг эр кижилерниң санынга кирер улуг даайым Каң-оол Арбын-оолович Донгак дугайында бо чүүлүмнү бижекседим. Ол – он кады төрөөннерниң улуг акызы. Аныяндан тура ажылынга кызымаа, негелделиг-биле өске кижилерден ылгалып, чонунуң хүндүткелин чаалап алган.

Ол 1965 чылда Хандагайты ортумак школазын дооскаш, шериг албан-хүлээлгезин эрттирген. Шеригден келгеш, бот-өөредилгелер өөренимшаан, бодунуң күш-ажылчы базымын кожуунуң саң-хөө килдизинге экономистеп эгелээн. Ынчан-на аныяк, ажылынга ээ-харысалгалыг оолду кады ажылдаан эш-өөрү эскерип каан. Дараазында чылдарда кожуунуң хереглекчилер ниитилелинге экономистеп база хөй ажылдакчыларлыг, улуг дээн организация АТБ-ни удуртуп чораан. ССРЭ дүжүп, рынокче шилчилге эгелээрге, ыңчан бодунуң арат ажыл-агыйын эгелээринден бээр ам он ажыг чылдар эрткени ол.

Хөгжүмге, спортка сонуургалдыг, шимченгир оол келир үеде кады чурттаар эки Кара-кыска чалыы шаанда дүжүп, ынакшылдың бады сөзүн сөглөп, кезээ мөңгедө ынак эки болурун даңгыраглаан. Ийи аныяк боттарының ынакшылын ыры-сөске илеретпезе-даа, ынакшылының кан дег быжыын улам медереп-билип, 1969 чылда өг-бүлө тутканнар. Ортумак дурт-сынның, дыдырарган кара баштыг, оожум-топтуг бүдүштүг эмчи кысты ада-иези чылыы-биле хүлээп, өг-бүлениң улуг кызы ышкаш эргим, чымчак сөзү-биле уткуп алганнар. Аныяктарның соон изээр чараш кыстар удаа-дараа чер кырынга бодарап эгелээн. Дун кызы – Алинаазы 1970 чылда өг-бүлөгө баштайгы кышкызын чаңгыландырып, бир айның чыккылама соогунда төрүттүнген. Чечектер дег чараш кыстар ада-иезиниң өөрүшкүзү болуп, кадык-чаагай өзүп келгеннер. Каң-оол Арбын-оолович биле Кара-кыс Михайловна Донгактарның өг-бүлезиниң кижиге саны немешсе-ле, беш кыс четкен. Улуг уруу Алинаазы амгы үеде сайгарлыкчы, ийигизи – Чодураа Өвүр кожуунуң пенсия фондузунуң улуг бухгалтер, үшкүзү – Чойганмаа кожуунуң саң-хөө килдизиниң улуг бухгалтер, Айлаңмаазы – Республиканың федералдыг казначейство чериниң удуртукчу специализи, хеймер кызы Шенце – ТКУ-нуң филология факультетиниң даштыкы дыл салбырының 3-кү курсчузу. Боттарының уругларындан аңгыда, Кара-кыс Михайловнаның өскүс арткан дунмаларын школа доос-

туруп, эртем-билиг чедирип, амыдыралдың оруунче үдээннер. Күдээлери база-ла ада-иезинге быжыг даянгыш бооп, малды өстүреринге улуг деткимчени берип чоруур. Ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында ажылдап чоруур экер, эрес күдээлерин каты, кат-иези бо-ла мактап чугаалай берген олурарын кижиге үргүлчү дыңнаар. Чаңгыс звес удаа кожуунуң үлегерлиг өг-бүлелер санынга кирип, шаңнадып келген өг-бүлелерниң бирээзи, үлегерлиг ада, ие.

Берге шилчилгелиг тозан чылдар үезинде мал-маган өстүрер деп шийтирпирни бодунга салып алгаш, ада-иезиниң арттырып бергени малын өзөк кылып алгаш, шийтирпирин-биле кыштаг черге хуу ажыл-агыйын эгелээн баштайгыларның бирээзи болганнар. Ада-иези ук-төөгүзүндө мал өстүрүп чораан улустуң оглу, кызы боттарында бар арга-дуржулгазынга даянып алгаш, өдээнде бар шээр болгаш бода малдан чымыштыг ишче шымнып киргеннер. Коммунизм үези дээривис үелерде «Коммунизмче орук» совхозтуң чылгычызы чораан чылгы малдын санын 1500 чедир өстүрген алдар-аттыг Арбын-оол Төмүр-оолович Донгактың улуг оглу ол дээрзин чон таныыр. Ада-иезиниң чуртун кабайн, ам-даа өдөк-кыштаан ээлеп, Бора-Шайның Тулааны, Таргы-жыкты энзиретпейн, малды өстүрүп чоруурлар. Амгы үеде Донгактарның өдээнде чүгө бода малдың баш саны – 170. Бо көргүзүлгелер кожуунда бода малдың баш санының көргүзүлгелеринде көскү черни ээлеп турары чугаажок.

Кара-кыс Михайловна бүгү назынында чаңгыс-ла Өвүр кожуунуң төп эмнелгезинге пенсия үнгүжеге ажылдап каан. Ол «Кадык камгалалының тергини» орденниң эдилекчизи. Каң-оол Арбын-оолович «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» атты 2002 чылда алган. Өг-бүлө чылы кылдыр чарлаттыг чылда оларның эппайралдыг өг-бүлезинге хөй санныг дөргүл-төрели аас-кежикти, кадык-чаагай үр-ле чылдар дургузунда кады бистиң аравыска чурттаарын күзеп тур бис.

Нонна ХИРБЭЭ.

Хандагайты суур.

60 харлаар юбилейин уткуштур

ЧААТЫ ХЕМДЕ ЧОДУРАА СУУР

Ырда кирген Чааты хемде Чодураа суур — Тываның онзагай каас-чараш булуңнарының бирээзи. Ол сентябрь айда тургустунганындан бээр 60 чыл болган оюн демдеглер эрттиреринге белеткенип турар. Ынчангаш бистиң корреспондентивис Чааты суму чагыргазының даргазы Эмилия Андреевна Маскыр-биле ужуражып, чодураажыларның ажил-амыдыралын сонургап, интервьюну алган.

— Эмилия Андреевна, Чодураа суур, Чааты дугайында Тывада дыңнаваан кижилер ховар-ла боор, ынчалза-даа ооң дугайында тодаргай билбес улус база-ла хей. Ынчангаш төрөөн чериңер-биле таныштырып көрүңерем.

— Бистиң суму 989 чуртта-чылгы, 215 өреге бар. Чаңгыс чер-чурттугларым мал, чер ажил-агынын кылып, амыдырап-чурттап турар. Ылаңгыя чоннуң хууда малының бажы чылдан чылче өзүп көвүдөп турары өөрүнчүг. Мал ажилында идепкейлиг хоочуннарывыс хей: А.Д. Конгар, Б.Д. Мекпер-оол, М.Д. Натпий-оол, «Чааты» МУБ тараа тарып, ногаа аймаан өстүрүп турар. Бо чылын 84 гектар черде арбайны, кызыл-тасты тараан. Морков, свекла дээр ышкаш ногаа аймаан элбээ-биле өстүрүп турар улус.

— Удавас сууруңарның 60 харлааны болур болгай, кайы хире белеткенип тур силер?

— Эрткен чылын-на белеткенип эгелээн бис. Суурувусту аян-шинчи кирип, арыг-шеверинче кичээнгейни углап, корум-чурум айтырыын шыңгыраткан бис. Суурун кудумчуларының аразына уран чүүл фестивалын эрттирдис. Школьная, Октаргай, Сылдыстар, Мөөрүк, Шойдун аттыг кудумчулар дыка идепкейлиг киришкен. Шагаа байырлалын чылдан чылче онза солун кылдыр эрттирип турар бис. Төрөл бөлүк аайы-биле бедик деңгелге организаптап турар апарган. Бо чылын Илья Опакович Сендин төрөл бөлүү оюн-тоглаа, мөөрейлерин солун кылып, шаңнал-макталдарын база дыка шыырак кылдыр эрттирген. 70 ажыг улуг назылыгларны тускай чалап, шайладып, суй белектерни сөңнээни өскелерге үлегер-чижек болган. Келир чылын Натпий-оолдарның төрөл бөлүү Шагааны организаптаар.

— Чааты сумуңуң Чодураа суур чурттуг онза солун кымнары адап болур силер?

— Чоргаарланып чоруурувус чаңгыс чер-чурттугларывыска кымнар хамааржырыл дээр болза, бир-ле дугаарында Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолду адаксаар-дыр мен. Ол бистиң суурга төртүтүнген. Ада-иези маңа башкылап турган, моон көжүп чоруткан. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Майлолович Оюн база маңа төртүтүнген, школа дооскан. Тываның сураглыг кижилеринин бирээзи, география эртем-

неринин кандидаты Шактаржык Калгажык база чаңгыс чер-чурттуу-тур. Чогаалчы, сураглыг уран чүүл ажилдакчызы, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы Кара-оол Натпий-оолга чоргаарланмас аргавыс чок. Ооң адын суурда көдээ клуб эдилеп турар. Ол ам аравыста чок-даа бол, ооң эгелеп каан ажил-херзэн чаңгыс чер-чурттуглары төлөтпү-биле уламчылап турар бис. Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазы Илья Опакович Сендин база Чодураа чурттуг. Эртем ажилдакчылары Маргарита Базыр-ооловна Кунгаа. Кожуунда бир дугар генерал деп эрге алган Анатолий Спартак-ович Уйнукайга чоргаарланыр бис.

— Суурда хей-ниити черлеринин ажилын допчузу-биле таныштырып көрүңерем.

— 170 өөреникчилиг школа ажилдап турар. Арга-дуржулгалыг күш-культура башкызы Шаңнаа Донгакович Дамбар-оолдун өөреникчилери волейболга республика чемпионнары-даа болуп турду. Галина Донгаковна Сундуй оларга чоргаарланыр бис. Алдын-кыс Донгаковна Куулар база бистен депшип үнген. Бөгүн школавыс директору Айлаң Ондаровна Дажы-Даваа.

«Чодураажыгаш» уруглар сады бар. Ында бо хүндө 45 чаштар өзүп турар. Уруглар садынын турар оран-савазы таарымча чок болганындан, уруглар саны кызырылган. Төрүт-түнүп турар чаштар хей болгаш, ону улгаттыр тудар айтырыг тургустунуп турар. Ооң эргелекчизи Өнермаа Сандановна Таспанчик ажил-агыны билдирип удуртуп турар.

Кара-оол Натпий-оол аттыг көдээ Культура бажыңының ажилы макталдыг. Республика чергелиг «Чаатының ыраажызы» ыры конкурзу доктаа-мал эртип турар. Аңаа бүгү Тываның булуңнарындан аныяктар кээп кирип турар. Кара-оол Донгакович ону боду организаптап эгелээн, тиелекчилерин деткикчилер тыпкаш, боду шаңнап-мактап турган. Ол чаңчылды уламчылаар бис. Бистиң клуб кожуунда бир дугаар диско-барны ажыдып алган. Багай эвес орулганы кирип ап турар. Чыл планын үш айның дургузунда күүседип-кен. Директору Вера Монгул-ооловна Барындаа. Культура бажыңының эки ажилы суурга корум-чурум-

нун быжыгарына улуг рольду ойнап турар. Олег Донгакович Мижит-оол удурткан «Даң-Хаяа» чечен-чогаал каттыжышкыны ажилдап турар. Ооң киржикчилери «Арысканга адааннажыыл» деп шүлүк мөөрейинге эки түннелдиг болган. Клубка аныяктарга янзы-бүрү бөлгүмнер доктаамал ажилдап турар. Ылаңгыя шыдыраа болгаш стол теннизинин бөлгүмнеринин ажилы макталдыг.

Эмнелге пунктузун аныяк эмчи Карим Казак-оолович Сиилинмаа эргелекчилеп турар. Суурунун депутаты болгаш аажок идепкейлиг ажилдакчывыс-тыр. Спортка-даа, уран чүүлге-даа салым-чаянныг. Ынчангаш ону суурда аныяктар эвилелиниң даргазына соңгуп алган бис. Эмнелге албан черлеринин ортузунда кожуун мөөрейинге бистиң эмнелге пунктузу үшкү черни ээлээн.

— Чоннуң аш-чем, идик-хеп барааны-биле хандырылганы кандыг ирги?

— Суурда беш садыг бар. Олар шупту хуу сайгарлыкчыларның садыглары-дыр. Чонну хомудал чок хандырып келдилер. Боттары идепкейжизин көргүзүп, кандыг-даа хемчеглер эрттиреривиске доктаа-мал деткикчилер бооп, ачы-дузанын көргүзүп турары өөрүнчүг. Ындыгларга Светлана, Валерий Донгактар, Иван, Елена Доржу-оолдар база Борис Сунгарович Бады хамааржыр.

Оон аңгыда суурувуста ийи пирамида ажилдап турар. Тимур Хевер-оолович Чамзы биле Чойган Николаевич Сундуй удуртуп турар. Олар ажилче аныяк оолдарны хаара тудуп, бажыңнарын харим-кажазын чаартып, чаа бажыңны-даа тудуп берип турар. Бо хүннерде беш бажың туттунуп турар. Чоокку үеде чунар-бажың, спортзал тудуун кылып эгелээр деп планнап турар бис. Бо хүннерде оруувус тудуун кылып эгелээни суурувус юбилейинге кончуг улуг белек.

Участок төлээзи Шолбан Николаевич Монгуштуң ажилы макталдыг. Бүгү чоннуң дежурныйлаашкынын организаптаан бис. Ынчангаш 6 айның түннели-биле көргүзүлгө-биле эки.

— Чедикмес өг-бүлелер суурда бар бе?

— Ийе. Хоойлу езугаар субсидия, чиигелделерни ап турар. Бо чылын үш өг-бүлөгө материалдыг дузаны көргүстүвүс. Оларны ажил-агыңже хаара тудар айтырыгны кичээнгейге алган бис. Суму чагыргазы дузалал ажил-агыңына ногаа бригаданын организаптаан. Келир чылын мал-маган өстүрерин планнап тур бис.

— Мээң айтырбайн барган чүчүм бар чадвас, чүңч немен болур силер, Эмилия Андреевна?

— Суурувус 60 харлаар. Ынчангаш сентябрь 12-де ырак-узакта чонувус өскөн-төрөөн суурунга кээп, байырлалга кирип, суурун өзүп-хөгжүүрүңге үлүүн кириштирер боор деп идегеп, манаар бис.

Светлана БАЛЧЫР
чугаалашкан.

Чодураа суур — чоргааралым

Уйгу чок дээр Улуг-Хемге демин кадып, Улуг, бедик Мөөрүктен унун алган, Чалгып чыдар Чааты хемин эриин каастаан Чараш бойдус бүргей алган оран бар.

Ажыл-ишчи, чечен-мерген бүдүштүг Ада-өгбе Донгактарның чурту-дур Аныяктар найыралдыг өзүп, мандаан Алдар-аттыг Чодураа суур ол-ла болгай.

Төөгүзүн уттур болза төөрээр деп Өгбелер-даа өттүр сөглөп каан-дырлар Өскөн-төрөөн Чаатывыстың 60 харын Төлдери бис демнежилкеш, эрттирээли!!!

Узун, делгем кудумчулуг, демниг чоннуг, Эргим чурттуң Чодураа суур кыйгырып тур, Мөөрүк даа, Чалама даг сагынган дег, Төлү сени манай берди, моорлап кээр көр!
2008.08.18

Эмилия МАСКЫР.

Катап эглип келбес бе?

Он чыл бурунгаар Россияга улуг хемчээлдиг кризис болган болгай. Экономиктиг медээлерден алгаш көөргө, бо эрткен чылдарда бо чылын бир дугаар инфляция, саң-хөө биржаларының буступ дүжүп турарының дугайында делегей деңгелдиг дүвүренчиг медээлер көстүп келген. Эрткен он чылдың экономиктиг кризиси Россияга катап чедип келбес бе дээр айтырыгны номчукчулар салып турар апарган.

1997 чылда болган Азия кризисинин үезинде делегей капиталы Россияже көрнүп келген, күрүнениң кыска хуу-саалыг облигациязы болгаш өске-даа үнелиг саазыннар чылда 90 хуу чедир орулганы эккеп турган. Күрүнениң кыска хуу-саалыг облигациязынче Россияның банкылары акшаны салып эгелээн. Акша курлавыры чок Чазак үндүрүлгелерни чыырынга бергедеп келген болгаш күрүнениң кыска хуу-саалыг облигациязының улуг хуузуңуң дузасы-биле бюджеттин амгы чарыгдалын дуглаары-биле акшаны дилеп ап келген. Делегейинин валюта фондузундан дорт чээлини ап келгенин түннелинде, күрүнениң өрөзи улгаткан. Ол үениң специалистери Россияның саң-хөө системазы турум звес апарганын баш удур чугаалап турган.

Ол үеде нефтинин өртээ делегейде эң адаккы хемчээлинге келген турган азы бир баррельде 10 рубль, а Россияның даштыкы чурттарда өрөзи 130 млрд. доллар, чурт-туң иштинде өрөзи 65 млрд. доллар четкен. Чуртка экономиктиг турум байдалды тургузар болгаш рубльдин үнезин тудары-биле сөөлгү долларларын чарыгдап эгелээн. Ол үеде чурттуң Президентизи турган Ельцин 1998 чылдың август 14-те телевидениеге чугаазына, рубльди үне чок болдурбазын аазаан турган.

Ол үеде делгейинин валюта фондузундан алган 5 млрд. доллар чээлизи чүнү-даа камгалап шыдавайн барган. Албан езузунун медээзи-биле алырга, ону Россияның банкыларын деткири-биле чарыг-даан, а олар бодунуң ээлчээнде акша салыкчылары-биле санажып чадап каан. Ол үениң билдингир банкири Александр Смоленский бодунуң бижээни «Дефолтунуң арын-нүүрү» деп номунда тодаргайы-биле айтып турар. Хоочун банкир бо болган дефолтуга РФ-тин Чазан дорту-биле буруудадып турар. Делегейинин валюта фондузундан алган чээлизинин чамдызын оорлап апарганы сөөлүндө билдинген. Ынчангаш 1998 чылдың август 17 Россияга «кара» хүн болуп арткан азы он чыл бурунгаар Россияга болган дефолтунуң эгелээн хүнү-дүр.

1998 чылдың төңчүзүңге чедир доллар 6 рубльден 20 рубльге чедир улгаткан, 1999 чылда 27 рубль четкен. Инфляцияның кризиси чылда 84 хуу чедир өскөн. Миллион-миллион россиянар ажилын чидирген. Албан езузунун берген медээзи-биле алырга, 1998-99 чылдарда амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлинде орулгалыг хамаатыларның саны 30 млн. кижиден 41 млн. кижиге чедир өскөн.

Ам байдал кандыгыл деп

айтырыг чайгаар тургустунуп кээр. 1990 чылдарның төңчүзүндө бээр бир дугаар 2007 чылдан эгелээш, яды кижилериниң саны өзүп эгелээни кымны-даа бодандыра бээр. Эксперт үнелекчилеринин берип турар медээзи-биле алырга, «аграр инфляциязы» россиянарның 40 хуузуңга салдарлыг болган болгаш хамаатыларның 2-3 хуузуң чурттаарының адаккы хемчээлинин артынче ажыр «идипкен» деп турар. Бо чылдың июльдан эгелээш, инвесторлар россияның үнелиг саазыннар рыногундан акшазын уштуп эгелей бергени улуг дүвүрелди болдуруп турар. Ынчангаш Россияга улуг кризис болу бербес бе деп айтырыгны тургустунуп келген чылдагыны мында.

Экономиканың дээди школы — Күрүне университединин эртем удуртукчузу Евгений Ясин (1998 чылда Россияның экономика сайыды чорраан) бо айтырыгның талазы-биле мындыг тайылбырны берген:

— 1998 чылда болган кризиске ышкаш удур белеткенер байдал Россияда тургустунмаан. Делегейинин чамдык улуг чурттарына көөрдө Россияда байдал чүгээр. Бодунуң чуртакчы чонун чемгерип шыдаар болгаш даштыкы рынокче барааннарын үндүр садарын уламчылаар быжыг экономика тургустунуп келген. Ынчалза-даа чамдык адырларның барааннары иштиги рынокка чижилгени ажып эртип шыдавайн турары билдингир. Бодувустун продукциявысты садарының орнунга, даштыкыдан хөйну садып ап турар бис. Бодувустун продукциявысты бедик шынарлыг бүдүреринин орнунга, акша бар турда даштыкы бараанны садып ап чаңгылап каан бис. Ынчангаш бо эң-не чидиг айтырыг кылдыр тургустунуп келген дээр. Хоочун экономиктин бо бодалы чуртта тургустунуп келген аграр инфляциязынга дорт салдалыг болуп турары таварылга звес.

Август айда чамдык аш-чем барааннарының өртээ чиигеп эгелээн. Ынчалза-даа бо чылын инфляция 10 хуу ажа бээр билдинип турар. Аш-чем барааннарының өртээнин өзүлдөзүңге хамаарыштыр РФ-тин Чазак чамдык хемчеглерни ап эгелээн. Чыл эгезинде пенсияның камгаладылга кезээр 7,5 хууга өстүрер планын тургаш, август 1-ден эгелээш, 12 хууга өстүргөн. Бюджет ажилдакчыларының, шери албан-хаакчыларының шалың төлөвирин өстүргөн.

Россияның экономиказынга кризис, ылаңгыя дефолт болбас дээрзин аналитиктер дорту-биле чугаалап турар. Россияның экономиказы турум байдалда келген. Даштыкыга хамааржыр ниити өрөвис бо хүнде 460 млрд. доллар четкен, ол коргунчуг звес. Күрүнениң алдын валюта курлавыры 600 млрд. доллар (делегейде Кыдат биле Японияның соонда үш дугаар черде турар) болгаш Россияның курлавыр фондузу 100 млрд. доллар ашкан.

Делегейде болуп турар энергетика болгаш аш-чем кризиси, фонд рыногунун бад-дып турары Россияның экономиказына улуг салдарлыг болуп шыдавазын эксперттер чугаалап турар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2008-2009 чылдарда авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан Тыва Республиканың хамаатыларын өскээр көжүрериниң адресстиг республика программазын бадылаарының дугайында

2008 чылдың май 31

Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чуртталга кодекзинге, 2007 чылдың июль 21-де №185-ФХ «Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартыр деткимче фондузунун дугайында» федералдыг хоойлуга, 2007 чылдың июнь 4-те №344 «Чурттаарыңа таарымча чок деп санадып турар чуртталга бажыңнарының фондузундан болгаш (азы) элп үрелгени бедик деңгелдиг чуртталга бажыңнарының фондузундан хамаатыларны өскээр көжүрериниң талазы-биле хемчеглерни чорударыңа Россия Федерациязының субъектилериниң бюджеттеринге федералдыг бюджеттиң акша-хөреңгилеринден субсидияларны бээриниң Дүрүмнерин бадылаарының дугайында» доктаалга дүшүр, а ол ышкаш республика девискээринде авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузун узуткаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2008-2009 чылдарда авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан Тыва Республиканың хамаатыларын өскээр көжүрериниң кошкан адресстиг республика программазын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Саң-хөө яамы-

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың май 31-де доктаалы-биле бадылаан № 342

2008-2009 чылдарда авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан Тыва Республиканың хамаатыларын өскээр көжүрериниң республиканың адресстиг программазы

Кызыл хоорай 2008 чыл

2008-2009 чылдарда авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан Тыва Республиканың хамаатыларын өскээр көжүрериниң адресстиг республика программазының ПАСПОРТУ

Ады – 2008-2009 чылдарда авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан Тыва Республиканың хамаатыларын өскээр көжүрериниң адресстиг республика программазы (моон ыңай программа дээр)

Ажылдап кылганының үндезини – Россия Федерациязының Президентиниң 2007 чылдың апрель 26-да Россия Федерациязының Федералдыг Хуралыңа Айыткалы, 2007 чылдың июль 21-де №185-ФХ «Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартыр деткимче фондузунун дугайында» федералдыг хоойлу

Күрүне чагыкчызы – Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйының яамызы

Ажылдап күүсеткен чер – Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйының яамызы

Сорулгалары: кол сорулгазы – 2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда деп санаткан Тыва Республиканың девискээринде турар авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузунда чурттап турар хамаатыларны өскээр көжүрериниң аргазы-биле амыдырап-чурттаарының байдалдарын экижидери болур;

- доктааткан чурум езугаар 2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда турар деп санаткан авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузунун айтырыын комплекстиг шийтпирлээри;

- авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан хамаатыларны өскээр көжүреринге чуртталга бажыңнарының фондузун тургузары;

- авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузунда чурттап турар өг-бүлелериниң санын кызырары;

- авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузунун даңзызын доктаамал эде көрүп тургаш, республиканың чуртталга бажыңнарының фондузун мониторингилээри;

- амгы үеде чуртталга бажыңнарының фондузу ээлеп турар болгаш доктааткан чурум езугаар авария болур чыгыы байдалда деп санадып турар девискээрлерниң хөгжүлдизиниң таарыштырылганы;

- авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан өскээр көжүрүп турарларны чаагайжыды туттунган чуртталга оран-савалары-биле хандыраарының саң-хөө курлавырын тургузары.

Боттандыраарының хуусаазы – 2008-2009 чылдар.

Күүседикчилери – Тыва Республиканың

зынга:

2007 чылдың ноябрь 29-та №488 УХ-II «2008 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга 2008-2009 чылдарда авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан Тыва Республиканың хамаатыларын өскээр көжүрериниң адресстиг республика программазын кады акшаландыраарының кезээнге өскерилгелерин киирериниң дугайында саналды киирер;

2009 чылда Тыва Республиканың республика бюджетин ажылдап кылып тургаш, 2008-2009 чылдарда авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан Тыва Республиканың хамаатыларын өскээр көжүрериниң республиканың адресстиг программазын акшаландыраарыңа чугула акша-хөреңгини аңгылап бээрин көөр.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйының яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый агентилели, «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башкарылганының органнары, «Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг хоорайы» муниципалдыг тургузуг (дугуржула езугаар)

Акшаландырышкынның хемчээлдери болгаш дөстери – чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартырыңа деткимче фондузу;

- республика бюджетиде;
- тус чер бюджетиде.

Программаның бүгү дөстөрдөн акшаландырышкынының хемчээли 172, 93 миллион рубль болур

2008 чылда – 88, 17 миллион рубль;

2009 чылда – 84, 76 миллион рубль.

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартырыңа деткимче фондузундан бо Программаның акшаландырышкынының үлүү Программаның хемчеглериниң акшаландырышкынының ниити хемчээлинге 2007 чылдың июль 21-де №185-ФХ «Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартырыңа деткимче фондузунун дугайында» федералдыг хоойлуга дүшүр тодараттынар болгаш 127, 39 миллион рубль болур (оң иштинде 2008 чылда – 63, 67 миллион рубль; 2009 чылда – 63, 72 миллион рубль).

Программаның хемчеглериниң акшаландырышкынының ниити хемчээлинде Тыва Республиканың бюджетиниң хемчээли 35 миллион рубль болур, оон 2008 чылда – 24, 47 миллион рубль республика бюджетиниң акша-хөреңгилери; 2009 чылда – 10, 53 миллион рубль республика бюджетиниң акша-хөреңгилери.

Боттандырылгасоонда манап болур төнчү түңнелдер – Программаны боттандырганының түңнелинде, Тыва Республика талазы-биле 2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда деп санаткан 8236,7 дөрбечин метр чуртталга бажыңнарының фондузунун узуткаашкыны, оон иштинде «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун девискээринден 6512,5 дөрбелчин метр болгаш «Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг хоорайы» муниципалдыг тургузугдан 1724,2 дөрбелчин метр;

- Тыва Республика талазы-биле 541 кижини авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан өскээр көжүргени хандыратынган болур, оон иштинде «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун

девискээринден 2009 чылда 417 кижини болгаш 2008 чылда «Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг хоорайы» муниципалдыг тургузугдан 124 кижини.

Күүселдени контролдаары – Программаның хемчеглериниң күүселдезиниң ниити контролюн Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйының яамызы боттандыраар.

Программа хемчеглериниң боттандырылганының талазы-биле ажыл-чорудулганың харылзаштырылганын Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый агентилели боттандыраар.

Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый агентилели Программаның боттандырылганының чоруп турарының дугайында отчетту чыл санында Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйының яамызынга бээр.

1. Тыва Республиканың девискээринде турар авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан хамаатыларны өскээр көжүрериниң адырында айтырыгның характеристиказы

Тыва Республиканың девискээринде турар болгаш 2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда деп санадып турар чуртталга бажыңнарының ниити шөлү 2008-2009 чылдарда 8236,7 дөрбелчин метр болуп турар.

Чуртталга бажыңнарының фондузу 70 хуу чедир элп үрелген болуп турар.

2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда деп санаткан чуртталга бажыңнарының фондузунда чурттап турарларын саны 541 кижини (199 өг-бүлө) болуп турар.

Авария болур чыгыы байдалда чуртталга бажыңнарының фондузу хамаатыларның айыыл чок эки амыдырап-чурттаарыңа айыылды тургузуп, а ол ышкаш Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының девискээрлериниң даштыкы хевирин баксырадып турар.

Айтырыгның дыка чидиин Россия Федерациязының Президентиниң Россия Федерациязының Федералдыг Хуралыңа 2007 чылдың апрель 26-да Айыткалында демдегледип турар.

2007 чылдың июль 21-де №185-ФХ «Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартыр деткимче фондузунун дугайында» федералдыг хоойлу күштүг болуп кирген. Үстүнде айтытыңган федералдыг хоойлунун чүүлдери езугаар авариялыг деп санаткан чуртталга бажыңнарының фондузундан хамаатыларны өскээр көжүрер сорулга-биле Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартыр деткимче фондузунун акша-хөреңгилерин бээриниң негелделериниң бирээзи авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан хамаатыларны өскээр көжүрериниң талазы-биле регионунун адресстиг программазының бары болур.

Ынчап кээрге, бо Программа-биле көрдүнген хемчеглер улуг социал укүр-дузалыг болур болгаш чүгле программаның аргалары-биле шийтпирлеттинген бооп болур.

2. Программаның сорулгалары

Программаның кол сорулгазы 2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда деп санаткан Тыва Республиканың девискээринде турар авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузунда чурттап турар хамаатыларны өскээр көжүрериниң аргазы-биле амыдырап-чурттаарының байдалдарын экижидери болур;

Программаны боттандыраарда дараазында айтырылганы шийтпирлээри чугула:

- доктааткан чурум езугаар 2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда турар деп санаткан болгаш Тыва Республиканың девискээринде турар авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузун узуткаары;

- хамаатыларны авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан өскээр көжүреринге чуртталга бажыңнарының фондузун тургузары;

- авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузунун даңзызын доктаамал эде көрүп тургаш, республиканың чуртталга бажыңнарының фондузун мониторингилээри;

- амгы үеде чуртталга бажыңнарының фондузу ээлеп турар болгаш доктааткан чурум езугаар авария болур чыгыы байдалда деп санадып турар девискээрлерниң

хөгжүлдизиниң таарыштырылганы;

- авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан өскээр көжүрүп турарларны чаагайжыды туттунган чуртталга оран-савалары-биле хандыраарының саң-хөө курлавырын тургузары.

Программаның хемчеглерин 2008-2009 чылдар дургузунда боттандыраар.

3. Программаның курлавырларлыг хандырылганы

Программаны акшаландыраарының дөстери

- Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартырыңа деткимче фондузу;
- республика бюджетиде;
- тус чер бюджетиде.

Программаның бүгү дөстөрдөн акшаландырышкынының хемчээли 172, 93 миллион рубль болур.

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартыр деткимче фондузундан бо Программаның акшаландырышкынының үлүү Программаның хемчеглериниң акшаландырышкынының ниити хемчээлинге 2007 чылдың июль 21-де №185-ФХ «Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартыр деткимче фондузунун дугайында» федералдыг хоойлуга дүшүр тодараттынар болгаш 127, 39 миллион рубль болур (оң иштинде 2008 чылда – 63, 67 миллион рубль; 2009 чылда – 63, 72 миллион рубль).

Программаның хемчеглериниң акшаландырышкынының ниити хемчээлинде Тыва Республиканың бюджетиниң үлүү 35,00 миллион рубль болур, оон иштинде:

2008 чылда – 24, 47 миллион рубль;

2009 чылда – 10, 53 миллион рубль республиканың муниципалдыг тургузугларының тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгилери.

Бюджеттерге Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартыр деткимче фондузундан бээр акша-хөреңгилериниң хемчээли:

- «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунга 2008 чылда 48,06 миллион рубль, 2009 чылда 63,72 миллион рубль;

- «Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг хоорайы» муниципалдыг тургузугунун 2008 чылда 15,61 миллион рубль болур.

Бюджеттерге республика бюджетинден бээр акша-хөреңгилериниң хемчээли:

- «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунга 2008 чылда 18,4 миллион рубль, 2009 чылда – 24,64 миллион рубль;

- «Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг хоорайы» муниципалдыг тургузугунун 2008 чылда – 6,07 миллион рубль болур.

Хамаатыларны авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан өскээр көжүреринге акша-хөреңгилерге херегелди чуртталга оран-савазының шөлүнүн 1 дөрбелчин метрде тудуунун өртөөндөн санап үндүрген.

«Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунга чуртталга оран-савазының 1 дөрбелчин метр шөлүнүн тудуунун өртээ 23800 рубль болур.

«Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг хоорайы» муниципалдыг тургузугунун чуртталга оран-савазының 1 дөрбелчин метр шөлүнүн тудуунун өртээ 12574 рубль болур.

Россия Федерациязының Чуртталга кодекзиниң 89-ку чүүлү езугаар өскээр көжүп турары-биле холбаштыр хамаатыларга берип турар өске чуртталга оран-савазы оларның мурнунда ээлеп турганы чуртталга оран-савазының ниити хемчээлинге дең турар ужурлуг деп чүүлдерин Программаның хемчеглеринге өөренип көргөн.

4. Программаны боттандыраарының механизми болгаш оон күүселдезиниң чоруп турарының контролюн боттандыраарының чурumu

Программаны боттандырылганын Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын чаартыр деткимче фондузундан, республика бюджетинден, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының бюджеттеринден Программаның хемчеглерин үлештир акшаландыраарыңа берип турар акша-хөреңгилер аңгылап беришкениниң аргазы-биле чорудар.

Бо Программаның хемчеглериниң күүселдезиниң иштинге хамаатыларны өскээр көжүрүлдизин боттандыраар болгаш девис-

кээринде 2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда деп санадып турар хөй квартираларлыг бажыңнар турар республиканың муниципалдыг тургузугларын 2007 чылдың июль 21-де №185-ФХ «Чуртталга-коммунал ажил-агыйын чаартыр деткимче фондузунун дугайында» федералдыг хоойлуда айыттыгнан критерийлер-биле база негелделерни күүсеткенин өөренип көрүп тургаш шилип алган.

Чогуур саң-хөө чылында Программаның хемчеглерин үлеш аайы-биле акшалан-дырарыгга республика бюджетиниң акша-хөреңгилерин республика бюджетиниң дугайында хоойлу-биле көрдүнген сорулгаларга көрдүнген акша-хөреңги хемчээлинге аңгылап бээр.

Программаның хемчеглерин боттанды-рарыгга Чуртталга-коммунал ажил-агыйын чаартыр деткимче фондузунун болгаш республика бюджетиниң акша-хөреңгилерин республиканың муниципалдыг тургузугларының аразыгга Программаның 6-гы кезээ езугаар хуваар.

Хамаатыларның өскээр көжүрүлдесин Программаның 6-гы кезээнде айыткан чуртталга бажыңнарындан чорудар.

Программаның күүселдезиниң коргүзүлгелери

Программаның күүселдезиниң коргүзүлгелери	Эге хемчээли	Программаның күүселдезиниң түңнелдери		
		Иититизи-биле Тыва Респуб-лика талазы-биле	«Тыва Респуб-лика» Кызыл хоорайы» хоорай округу	«Тыва Респуб-лика» Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг хоорайы» муниципалдыг тургузуг
Тыва Республиканың девискээринде 2007 чылдың январь 1-ге чедир авария болур чыгыы байдалда деп санаткан чуртталга бажыңнарының фондузун узуткаары	мун дөрбелчин метр	8236,7	6512,5	1724,2
Авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан өскээр көжүрери	кижи	541	417*	124

* Хамаатыларга өскээр көшкен соонда бээр чуртталга оран-саваларын херек кырында тудуг ажилдары доозулган болгаш чуртталга бажыңнарын 2009 чылда ажылгалга кириген соонда бээр.

6. Программаның хемчеглери

Хамаатыларның өскээр көжүрүлдесин боттандырат хөй аал чурттаар бажыңнарының даңызын таблица аргазы-биле кошкан.

7. Программаның күүселдезиниң контролю

Программаның күүселдезиниң контролюн Программаның күрүне чагыкчызы чорудар.

Күрүне чагыкчызы Программаның боттандырылганының чорудулганының дугайында болгаш аңгы-аңгы деңгелдериниң бюджеттериниң акша-хөреңгилериниң ажылгалдыг дугайында медээни Тыва

Авариялыг чуртталга бажыңнарының фондузундан хамаатыларның көжүрүлгезиниң аргазы – чаа туттунган оран-сава-биле солчулга болур.

Бо Программа социал чарыгдалдарны кады акшаландырат республика фондузундан акша-хөреңгилерни аңгылап бээриниң дугайында Тыва Республиканың нормативтиг актызын белеткеп кылырынга үндесин болур.

Программаның хемчеглериниң күүселдезиниң иити контролюн Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агыйының яамызы боттандырат. Программа хемчеглериниң боттандырылганының талазы-биле ажил-чорудулганың харылзаштырылганын Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агый агентилели боттандырат. Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агый агентилели Программаның боттандырылганының чоруп турарының дугайында отчетту чыл санында Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агыйының яамызынга бээр.

5. Программаның үре-түңнелдининге демдек бээри

Республиканың Экономика яамызынга болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга квартал санында бээр.

Тыва Республиканың тус чер бот-башка-рылганының органнары оларга дааскан сорулгаларга болгаш хүлээлгелерге дүүштүр тус чер бюджетиниң акша-хөреңгилериниң тускай сорулганынга болгаш үре-түңнелдиг ажылгалдыгга контролюду чорудар.

Чуртталга бажыңнарының фондузунун мониторингизин Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агый агентилели чорудар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

«Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың май 21-де №95 Чарлыгыга өскерилгелер кириер дугайында

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразын таарымчалыг болдурар сорулга-биле «Россия Федерациязының субъектилериниң хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарының структураларының иити принциптериниң дугайында» 1999 чылдың октябрь 6-да №184 Федералдыг хоойлунун юстициянын, адвокатураның, нотариаттың аразында тургусканы бүрүн эргелерин боттандырат, Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээнин «г» пунктузунга, «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» 2003 чылдың январь 4-те №97 УХ-1 болгаш «Тыва Республиканың Чазаның дугайында» 2003 чылдың декабрь 31-де №95 УХ-1 конституция хоойлуларынга дүүштүр доктаадырым болза:

1. «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың май 21-де №95 Чарлыгыга («Тувинская правда», 2007, май 24, август 14, октябрь 4, ноябрь 15; 2008, январь 17, март 13, июнь 19, сентябрь 11, 2007, июль 7, август 7, октябрь 4, ноябрь 15; 2008, ян-

варь 19, февраль 19) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Чарлыктын 2 пунктузунга ийги абзацка дараазында утканы немээр:

«Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамы»

2) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чарыга органнарының Структуразында:

а) 1 пунктуга дараазында уткалыг абзацты немээр:

«Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамы;

б) 3 пунктунан «Тыва Республиканың эптештирилге судьяларның болгаш күрүне-ниң нотариалдыг контораларының ажил-чорудулганын хандырат талазы-биле агентилел» деп сөстөрнү уштур.

2. Тыва Республиканың Чазы бо Чарлыкка дүүштүр бодунун актыларын ийи ай хуусаада кылыр.

3. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2008 ч. август 25
№193.

Редакциянын почтазындан

СЕПТЕЛГЕ КЫЛДЫНГАН

Чөөн-Хемчик кожуунунун өөредилге, уруглар албан черлеринге 2008 чылда капитал септелге кылырынга 1 млн. 580 рубльди тускайлаан турган.

Чадаанада уругларның болгаш элээдлерниң спорт школазының чылыдылга системазын болгаш шалазын септээринге 500 муң рубльди, Шемиде «Чечек» уруглар садының дээвириин септээринге 100 муң рубльди, Иймеде «Салгакчы», Чадаанада «Малышокка» дээвири шыварынга 100-100 муң рубльди, Чадаананың №1, №4 школарынга септелгеге ажыглаары-биле акша-түң көрдүнген турган.

Өөредилге, уруглар албан черлериниң

удуртукчулары «Чадаана» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези, «Северянка» хоорайның хереглекчилер иитилели, «Юрта» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези, көдээ ажил-агыйның «Чыргакы» бүдүрүлге кооперативи болгаш хуу сайгарлыкчылар, бараан сөөртүкчүлери-биле керээлерни чаргаш, үре-түңнелдиг ажилдаанының ачызында, хөй ажил кылдыгган. Ада-иелерден чыгдыгган акша-төгери-биле чугайлаар, дозулаар ажилдар кылдыгган. Сентябрь 1-де школар чаарттынып, септеттинген, уруглар садтары база чаштарны хүлээп алырынга белең. Теве-Хаяның, Баян-Таланың, Чыргакы, Бажың-Алаак, Ийме ортумак школарының котельнаялары септеттинген. Чыраа-Бажы ортумак школазында столовая, чурулга студиязы, эрги интернат бажыңы бүрүн септеттинген. Чыргакының школа-интернадында электри удазыннарын бүрүн солаан. Ам Хорум-Даг, Шеми болгаш Чадаананың №2 школарының котельнаяларын септээр ажилдар арткан.

Вячеслав МОНГУШ.

Чөөн-Хемчик кожуун.

Хайыракан суур.

ХУУЛГААЗЫН ЧОНАР-ДАШ

2008 чылдың май айда Чаа-Хөл ортумак школазынга «Чонар-даштың кыйгызы» деп мөөрей эрткен. Аңаа ус-шевер өөреникчилер, суурнуң аныяктары киришкен. Аңаа 11-ги класстың өөреникчизи Чаян Суваң эмдик аътты көргүскен ажылы-биле тинлекчи болган. 9-ку классчы Кежик Санчаймаа «Серге» деп ажылы-биле ийиги черни, а Кежик Балдаң «Элик» деп ажылы-биле үшкү черни ээлээн.

Жюриге ус-шевер өгбелерниң оолдары Эрес Байынды, Владимир Черзи олуржуп, ажил бүрүзүнге чогуур үнелелди бергени ус-шевер, талантылыг өөреникчилерниң хей-аъдын көдүргөн.

Тиилекчилерге шаңналдарны тыыскан. Республиканың национал школа сайзыралының институтунун директору Г.Д.Сундуй

бирги чергениң шаңналы кылдыр үш муң рубльди, ийиги чер дээш Чаа-Хөл суму чагыргазының даргазы В.Доржу бир муң беш чүс рубльди, үшкү черниң шаңналы дээш бир муң рубльди хуу сайгарлыкчы А.Ховалыг тыыскан.

Школада чонар-даш бөлгүмүнүн удуртукчузу, 25 чыл ажил стажтыг башкы Анатолий Даш — РФ-тин Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү. Ол — «РФ-тин улус өөредилгезиниң тергигини» херек демдээниң эдилекчизи.

Бөлгүмден аңгыда чонар-даш шеверлеп сиилбириниң талазы-биле элективтиг курсту Анатолий Сатович организаастаан. Ында алды, сес, тос класстарның 40 ажыг өөреникчилери чоннуң каасталга уран чүүлүн өөренип турар.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК.

БИР ДЕМНИГ ХӨДЕЛИР

Мал оорлаашкынын, үптээшкинин херечи чокта үүлгедир ховар тава-рылга-дыр. Херечилер бар, ытташпас, чүге дизе херечиниң камгалалы көрдүмнээн. Ынчангаш чамдык херектерниң хагына бээрин көрүп чор бис. Бир эвес херечиниң материалдыг сонургалын магадылаптар болза, демиселдин бир быразы оон үнүп кээр деп бодаар мен.

Сөөлгү үеде соталыг дээр харылзаа-выстың хөгжээни кончуг-дур. Ол харылзааның «Билайн» болгаш «Мегафон» четкизин республиканың чурттакчылары калбаа-биле ажылгап эгелээн. Мал оору-биле демиселге, бо харылзааны ажыглаарын амыдырал кыйгырып турар апарган дээр мен. Ону мал оорунун үүлгедикчилери шагда-ла билдилип ажылгай берген, а бистин арай озалдап турарывысты миннир апаар.

Ынчангаш бо харылзааны мал оорунга удур ажыглаары-биле чамдык бодаалдарымны илередип көрейин. Милиция албанынга компьютер тургузары албан. Дуза дилээн кижиге бөдүүн арганы тып, харылзаага кыйгы дугаарын чурумчулар чугула. Мере кыйгы болдурбазы-биле клиент бодунун «код» дугаарын дамчыдары албан. Бо талазы-биле чурттакчы чонга тайылбыр ажылын чорудар. Мобильдиг телефонну хереглээн кижиге садып алыр. Дуза бөлүүнүн ажилдакчылары чонга бараан болурда мобильдиг телефонун турары албан.

Милициянын дежурный кезээнге бо талазы-биле тодаргай ажилды чорудар апаар. Кыйгыны хүлээп ап турар тускай диспетчерни тургузары албан. Диспетчер келген медээни дораан компьютерге кириер. Чүге дээр, ол медээ оон соонда чиде бербези-биле.

Көдээниң хөгжүлдесинге мал оору кончуг улуг шаптараазынын ужураштырып, мал азырап чоруур көдээ ишчилерге материалдыг база моральдыг когаралды чедирип турар. Өдээн карарты малын оорлаткан көдээ ишчилерниң ажы-төлүнүн карааның чажынче, түрегделинче шын сеткиливисти угландырат үе келген деп бодаар мен. Суурдан озалааш черлерде чурттап чоруур малчын кижилерниң малын оорлап эвес, чырык хүндүс арнын маска-биле дуй шарып алган кижилер хунаап аппаар апарган. Бо кем-херек үүлгедиглери иштики херектер органынга чаа чүүл эвес болгай. Ынчангаш көдээ ишчилер өдек кыштагларын каап, суур чоогунче сыңмарлажып эгелээн.

Мал дээр, көдээ кижилерниң хүнүнде амыдырап чоруур хөреңгизи ышкажыл. Ону өстүрүп алыры ыңдыг амыр эвес. Черлик ыттардан, бөрүлөрдөн камгалап, кыш, чай чок доктаамал кадарар апаар. Ынчап чорааш өстүрүп алган малын чазый кижилерге арыды оорладып алырга хомуданчыг болбайн канчаар.

Мал оору Тывада эң чидиг социал айтырыгларның бирээзи кылдыр тургустунуп келген. Борто удур эреңгей ажилды чоруткан ажыы чок. Эрге-хоойлу органнарындан эгелээш, тус черниң бот-башкарылга органнарын база массалыг информация чепсектерин кириштир бир демниг хөделири негетинип келген. Ам күс дүшкен азы мал оорунун сезону эгелээн деп болур. Борто удур кожун, суму чагыргалары, иштики херектер килдистер тодаргай ажил планын тургузуп алгаш профилактиктиг рейдилерни доктаамал организаастары чугула.

Михаил СУНДУЙ-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

Ак Довурак хоорай.

«Солагай таладан...»

Тес-Хем чону ажил-иш дээнде кайы хире кызымак ийик.Тываның эң улуг дээн тудугларының бирээзи—Калдак-Хамар оруун республиканың чону-биле кады кыска хуусаада тудуп келгенин билбес кижилер кайыын турар.Ылаңгыя чайгы үеде Самагалдайдаан арт кырынга чедип кээрге, Чаа-Оваа шөлү бодунуң чайгы серини кускаа-биле сени уткуп алыр. Бензин-биле ажилдаар хирээмни чүктөп, эгиннепкеш, партия райкомунуң чанынга келиримге, СЭКП райкомунуң бирги секретары Федор Иванович Дажи, ийиги секретары Максим Шыырапович Артаев даштын чугаалажып турлар. Даргаларыыс Кызыл кирер, а мени арт кырынга чедирип каар болганнар —токпак ыяш белеткээрим ол.

—Дөө ол ыш үнүп турар өг дээрге райкүүскомнун көдээ ажил-агы эргелелиниң начальниги Малай-оол Суванович Сарыгларның ачазының өө-дүр. Аңаа турумчуп ал, бис база чугаалажып каар бис — деп, бирги секретар чугаалаарга, ол өгже углапкан бис.

Машинавыс өг чанынга доктааптарга,Суван ирей уткуй үнүп келди.

—Магалыын,райкомнун ийи

секретары мээң багай өөмге иелээн кирип кээр деп кажан-даа бо-дап чорбаан мен. Өгже кирип моорланар, даргаларым—дээш, ирей-даа даргаларын чалап кири-ди. Секретарьларның соондан киргеш, чыышкын баарынга олурпум.

Даргалар шайлап олурар аразында, ирей үне халааш, сайыр савада тыва арага кирип келди.

—Эрес эрлер ындыг болгай. Силерни билген ышкыш, тыва чүве белеткеп алган кижилер мен, ону кудупсумза кандыг ирги, оолдарым? — деп,Суван ирей бо-ла эвесле.

—Бис-даа Кызылда хуралче бар чор бис, ирей, бир-бир дугураан эрттириптер болзувусса хоржок боор — диштилер.

Суван ирей аякка тыва аразына куткаш, туруп келгеш, даргаларынга ак орукту күзээш, аякта арагазын менче бо сунуп келди.

Дылым агарып калган: канчаары ол бо ирейнин, секретарларга эвес, а менден эгелеп чүзүл деп бодал-биле үнер-үнмес үн-биле чугааладым:

— Ирем, даргаларыңдан эге-

леп көр...

Суван ирей дашказын тутпушаан, даргаларже көрүмүшаан чугаалады:

—Оолдарым,даргаларым. Мен Хемчик чурттуг Сарыглар деп ашак болгай мен,билир силер. Бистиң Хемчик чону арага кутканда солагай талада олурган кижиден эгелээр чүве болгай. Чонумнун ол чаңчылын үрей бээримге менээ эпчок апаар. Буруудатпайн көрүнер — дээш, катап-ла дугураанны менче эккелди.

Ам канчаар, «думчукка тулган-да бызаа сугжу» дээрн ышкыш, туруп кээп аякта араганы ийи холдап алгаш, ирейге өөрүп четтиргенимни илередип, даргаларымга ак орукту күзээш, ол-бо ыдамнааш, соок тыва араганы чаагай күзел-биле чооглаптым.

Кожуунуус хөгжүлдезинге боттарының төлөптүг үлүүн кириштирип, амыр-дыжын бодавайн ак сеткилдиг ажилдап чораан Федор Иванович Дажи-даа, Максим Шыырапович Артаев-даа бистиң аравыста ам чок-даа болза,тес-хемчилер оларны кажан-даа утпас.

эмчизи» деп хүндүлүг атты тывыс-кан.

Медицина институтун дооскаш, республиканың ырак-узак кожууннарынга ажилдап, чоннун кадык-шылын камгалаарынга төлөптүг үлүүн амга чедир уламчылап чоруур, идепкейлиг хөй-ниитичи Кара-оол Шагжиевич Чамзырай ба-за-ла Самагалдай ортумак школазын дооскан чаңгысклассчывыс. Чугаакыр-даа, баштаксымаар-даа,

Өгбелерниң изин истеп...

Ынчан школа назыны, көктүг-шыктыг серини чайлаг Кара-Хөлдүн делгемнеринге хой кадарып, ада-невистиң езулуг-ла дузалакчылары болуп, аалдың бүгү-ле ажилдарына киржип өскөн бис.

Эртен эрте тургаш, саалдага кирер инектерни ай деп эккээр. Эртенги саалда соонда инектерни одарже үндүрүпкеш, оларның бызааларын өске талаже сүрүп, кадарып хүнээр. Ол аразында анай, хураган тудар, оларны база кадарар — чымыштыг-ла ажилга дадыгып өскөн бис. Үениң байдалы, амыдыралдың агымы ындыг турган. Шак ынчаар ажил-ишке дадыгып өскөн улус амыдыралдың чамдык шаптараазыныннарынга чүге торлур ийик. А ам кандыг-дыр?! Че, ол дугайында чугаалаан ажыы бар бе?

Ынчан Кара-Хөлге инек чуудазы деп чүве эгелээн. Ам бодап көөрге, кодурга удур ажилдар хевирлиг. Ол үеде бир-ле танывазым аныяк оол кожуундан келген даргалар аразында чоруп турарын бо-ла көөр мен. «Па, Кара-Хөлдүн Чоодуларын четче танывас кижидир мен аа» деп бодал-биле авамдан, акымдан ол кижини айтырдым.

— Ол аныяк, кырлаң кара оолдун адын Кунаа дээр. Чайбар акыйның Ленинградта өөренип турар эртемден оглу-дур. Бистиң Чоодуларда ындыг улуг хоорайда өөренип турар кижилер чок. Кончуун көр даан, барып-барып улуг баштыңчы Ленинниң ады-биле адаан хоорайда өөренип турар кижилер. Бо Чайбар акыйның улустарындан черле эртемден улустар үнер чүведир: акыйның адазы Дотпа дээрге бистиң кожуунун эң улуг кеский дужаалдыг кижизи болгай. Ынчангаш чон ону Дотпа-Кеский деп адап алган — деп, Төмүр акым менээ ынчан-даа, оон соонда-даа бо-ла чугаалай берген олурар кижилер. Ол аныяк оол кым дээрзин ам эскерип баштайгы тыва доктору Александр Чайбарович Кунаа ол-ла болгай. Өгбелерниң изин истээн езулуг эрес эр ол-дур эвесле.

Самагалдай ортумак школазының 5-6 класстарына өөренип турувуста орус башкыларывыс-

ырлаар, шүлүктээр-даа черле белен эвес солун кижилерниң бирээзи. Ажыл дээнде шудургу, кызымак, оон төлөптүг ажил-ижин Тыва Республиканың Чазаа бедии-биле үнелеп, аңаа «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты тывыскан.

Чаңгысклассчыларыңар силерге чоргаарланып чоруур дээрзин утпаңар, алдар-аттыг эмчилеривис.

биле кады очулдурукчу тыва башкылар база кады кээр, башкыларының тайылбырын тыва дылче очулдурур боор чүве. Биология башкызы Любовь Васильевна биле очулдурукчу башкы Владимир Карбый-оолович өг-буле тудуп, Ленинградка чурттап чордулар.

— Кадыкшылым шору, аал. Бажыңымдан Смольныйга чедир чадаг бастырыптар-дыр мен. Мени таныыр, билер чаңгыс чер-чурттуларымга мээң байырымны дамчыдып көр аа — деп, каш чыл бурунгаар телефон дамчыштыр Владимир Карбый-оолович дилээн чүве. Ынчангы редакторлап турганым «Тыва Республика» солунга ол дугайын делгереңгейи-биле бижээн мен.

А баштайгы тыва поляржы, «Октябрь Революциязы» орденниң эдилекчизи Владимир Карбый-оолович Чооду дээрге Тес-Хемниң сураглыг эмчизи — Карбый-оол эмчиниң оглу-ла болгай. Ол база өгбелериниң изин истээн ат-сураглыг тес-хемчи-дир.

Алдар-аттыг Амбын-Нояннар чуртту Тес-Хемде өгбелерниң изин истеп, эртем-билиг чедип алганнарның шын сан-түнүн үндүрери берге. Ынчалза-даа үе-чергелерим болур, республиканың, кожуунун хөгжүлдезинге төлөптүг үлүг-хуузу кирип, шаңнал-макталдарлыг ажилдап чоруур чамдык тес-хемчилерни (Кызылда чурттап чоруур) адап каайн. Оларга ТР-ниң алдарлыг зоотехниги, көдээ ажил-агы эртемнериниң кандидады Борбак-оол Балчырович Балчир, ТР-ниң алдарлыг зоотехниги Уйну-оол Дордумович Дөмүр-оол, ТР-ниң алдарлыг эмчилери Даш-оол Чоодуевич Ноокай, Тамара Александровна Эртине, Кара-оол Шагжиевич Чамзырай, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы Иван Максимович Сувандии, Маадыр-оол Калчанович Калчан, Кара-Күске Күнзекович Чооду — ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, Тываның Күрүне шаңналының лауреады, Долгар Ондаровна Оюн-Бартан — ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, хоочун юрист, Тес-Хем кожуун дугайында номнун автору.

Маадыр-оол КАЛЧАН. Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы.

Алдарлыг эмчилеривис

чайын дыштанып келгеш, эжим Даш-оолче чагаа бижээш, чагаа хавының иштинге (хөк-ле ыйнаан дээш) 10 рубль суп каан мен. Каш хонганда, Красноярскиден чагаа келди. «10 рубльдиң чагааңы алдым, Маадыр, улуу-биле четтирдим, каш-даа катап чөмөндөм» деп, амыраанын илереткен болду. Ынчангы 10 рубльдиң үнези бистиң бо амгы чаржынчыг акшаларывыска деңгээр ужур турбас болгай.

Шаандагы кады өөренип чораанывыс У-Шынаа школазының (ам ортумак школа) байырлалына бисти чалаанынга аажок өөрүп, ол байырлалга киришкеш келген бис. Ол школачы чылдарывыс дүүн чаа эрткен ышкыш сагындырды.

Кайыын-на ийик, бир-ле черден

Бурган өршээп,

Каарганга борбак

быштак чорудупкан.

«Чий шаап алыр-дыр» дээш

күжүр каарган

Шивиге кээп, чалбаш кылдыр

хонуп алган.

Крыловтун ол баснязын ден-дин чаптанчыг кылдыр номчуур кижилер болгай. А «чалбаш кылдыр» деп сөстү боду немепп алган.

Чоннун кадыкшылын камгалаарына кириштирген үлүг-хуузу республиканың Чазаа бедии-биле үнелээш, Даш-оол Чоодуевич Ноокайны Тыва Республиканың медалы-биле шаңнады, «Тыва Респуб-

ликаның алдарлыг эмчизи» деп хүндүлүг атты-даа тывысты. Ынчангаш кады өскөн, кады өөренип чораан эжимниң чедиишкиннери мени өөртүп чоруур.

Тес-Хем кожуунун милиция начальнигинге ажилдап чораан Эртине майорнун уруу Тамара-биле чаңгыс класска кады өөренип, Самагалдай ортумак школазын 1959 чылда дооскан бис. Оожум бүдүштүг, хөй чугаа чок, өөрениринге аажок кызымак кижилер. Чалбаа Чечек биле Эртине Тамара, Булак Клара, Чамзырай Кара-оол, Биче-оол Тамара олар дээди эртемниң эмчилер болган.

Школа доосканывыстың каш-даа чыл байырлалдарын Самагалдайывыска чыгып, эрттиргилээн бис. А онгу классты 1959 чылда дооскан бис, ынчангаш келир чылын 50 чыл болурувус ол.

Кандыг-даа чыыш, ужуражылга болурга, Тамара Александровна Эртине (Егорова) черле ойталавас, ыяап-ла киржир кижилер. Оон хөглүг-баштак, солун чугааларын бо-ла дыңнаар бис.

Эки ажылы, хөй-ниитичи, кызымак чоруу дээш оон ажилдап турар коллектив ону хүндүлээр. Тыва Республиканың Чазаа бистиң чаңгысклассчывыс эмчи Тамара Александровна Эртинеге оон ажылын бедии-биле үнелеп көргөш, «Тыва Республиканың алдарлыг

хойлар аргаже кирип бар чор. Ону дозуп алыр дээш маңажыпкан бис. Оон эжим барып дүшкеш, мени база ужур соп алган.

— Чүү болду? — деп, айтырдым.

— Арга кыдыынче көр, хоюувусче адыг кел чор — деп бо-ла. Шынап-ла, көөрүмге кара адыг, артында ийи буттап чоруп олур. Кортканымдан үнүм үнмейн барган. Эжим сиген аразы-биле үнгөп чорупкан. Мен база-ла оон соондан чоруптум.

— Дыттар аразы чедир үнгөп четкеш, аалче маңажыптар бис — диди.

— Хойларывысты адыг чип каар эвесле, канчаар бис — дидим.

— Ол ажырбас. Адыг бисти көрүп каар болза, бир-ле дугаарында бисти алыр. Оон бистерни чивес, баштай чигиске хөөп каар, оон сөөлүндө чыдый бээрге ынчан бисти дойлаар — деп, тын-тынмайн сымыраныдыр. Мен ону дыңнааш, сактырымга арныбажым чаңгыс черде келген ышкыш, харын-даа кускум келе берген. Ол аразында дыттарга чедип келгеш, аалче кара маң-биле маңажып келдивис.

Аалда улус дүвүрөп үнгөн. Чүү болган. Ол таварылганын дугайын шуптузун чугаалап бердивис. Кырган-ачам боозун чүктөпкеш, халдып чорупкан. Улуг-биче кижилерниң айтырыглары чайгы долу чаашкын-биле дөмөй куттулуп-ла турду. Ол аразында кырган-ачавыс кел чор. Улус ыгыт чок кайгап тур. Аъттан дүшкеш, чугаалай-дыр:

— Адыг кайда боор, ол эң угаанныг аң болгай, анаа-ла аал чанында хойже кел чоруур боор бе? Бо ийи уруг ыяап-ла бир-ле чүвени үүлгедир, тыппас чүвези чок, боларны иелдирзин айбылаваз болза эки-дир — деп хыйланып, даңазын соруп олур.

— Адыг дээр чүвези куду аалдың кула ады-дыр ийин — деп, бо-ла.

Кырган-ачавыстың шыңгыызы кончуг кижилер болгай. Бисти хоюнарже чорунар дээш кончупкан. Хоюуска маңажып келиривиске кула аът серт-даа дивес, хой-биле кады оъттап чор. Ынчалдыр «адыг ирейн» көргенивис ол.

Валентина КИЛЧЕН.

Адыг ирейни көргенивис

Ынчан бистиң аалывыс көгү-шыгы хөлбелчинизин Манчүректинг бедик бажы Чалбак-Баары деп черге чайлаан чүве. Дыка-ла чараш, шала калбарып чоруй барган улуг тайга, оон баары дыка делгем. Бир талазында кадар оъттуг мээстер, а бир талазын калбак эзим шөйлү берген чыдар.

Аалдың уруглары колдуунда идик кетпес кызыл-даван маңажып чайлаар бис. Кижилер будунга кадалыр тен бар эвес. Чеже-даа ойнап чорзувусса, ботка онаашкан ажылы-высты кылып чоруур бис. Мен угбам сугнун улуг уруу Күнзең-биле хойтпак хайындырар будук ыяш чыыр, суглаар, ээлчег таваржырга хой кадарар дээш кылыр ажылывыс-ла хөй. Хойтпак хайындырарда ыяап-ла будук ыяш эки. Чүге дээрге, оон оду отчуг. «Буга мүнү мүнчүг, будук оду отчуг» деп үлегер чугаа-ла шын.

Аалдың уруглары анай, хураган бажы

дозуп чораш, молдургаларывысты мунупкаш, чарыштырар бис. Кымның молдургазы эртер болдур, ол кижилер ол хүн бүгү ажилдардан хосталыр.

Шупту уруглар сайзанактаар, кижилер бүрүзү бодунун сайзанаан чараштап кылып алыр. Кымның ажы-төлү хөй болдур, ол эң бай кижилер. Ынчангаш чараш даштардан эде таптап тургаш оолдар, кыстарны кылып

Сактышкын

алыр. Ону кылыры ындыг-ла белен эвес. Мээң оолдарым, кыстарым дыка чараш болур. Оларның хеви база чараш, тоннарын тыва хээлер-биле каастап кылыр чүве. Күнзең дунчам арай чевен болгаш уругларының хеви шоолуг эвес. Сайзанактап ойнаары эң-не солун!

Бир хүн хой кадарып чораш ойнаар дээш хоювус утуп алган бис. Көөрүвүске

АВАЙ, АВАЙ, АВАЙЫМНЫ...

Ава дээрге ыдыктыг сөс. Делегейниң сөйл-даа чоннарында «авай» деп сөглэргеге, кандыг-даа кижиниң өзү-баарына чеде бээр. Чылыг, чымчак магадап ханмас уяранчыг сөс-ле болгай. Аваларывыстың ачы-хавыязын алгап-йөрээвээн чогаал-даа чок, ыры-даа чок. Дириг амытан бүрүзү авазына ынак, ынчалза-даа кижиге дег ава деп сөстүң алыс дөзүн билир амытан чок деп бодаар мен.

Авам хөөкүй «кызыл-дустаан-дан» бээр үр болду. Мен бодум база кырый бердим, чеден хар ажыр чурттап чор мен. Сагым-ның саймааралы сактышкыннар төгейликпээн, хылыш ышкаш чидеге хевээр. Ынчангаш сактырымны саазына арттырып каайн.

Билип келиримге-ле, авамның бажы дөңгүр, «шываганчы» деп шолалыг чораан. Улус ону кыжырып эвес, хүндүткел-биле ынчаар адаар турган деп билир мен. «Шываганчы төрүп-ле каан шупту тенек боттарывыс...» деп, улус ырлажыр чүве.

Тыва чоннуң чаңчылы-биле хөйүн көргөн, көдүрбээн хөнээ чок, чуртталганың чурумалдарын шупту билир херээжен кижилерни шываганчы деп хүндүлөп адаар чораан.

Авамның шеверин чон кайгаар. Француз генералдың ады-биле адаан галифе деп ийи кулактыг чүвүрнү безин улустарга бажып берип, боду даарап чо-

раан. Моолдарның чагыы-биле даараан кадыг идиктерниң чаражын кижиге кайгаар. Моолдар ол идиктерни ап келирде, молдурга азы үш-дөрт хойну сүрүп эккээр турган. Ачамның мал-маганы өзүп көвүдээн, күрүнеге хөй мал өстүрүп берген дээш, ону Кызыл Тук ордени-биле шаңнаан. Ол шаңналдың улуг кезии — авамны.

«Идик даараар кижиниң иди чок» деп, орус улустуң чугаазы бар. Шынап-ла, авамның каас-коя хеп кедип алгаш чораанын черле көрбээн мен. Александр Даржай-ның шүлүүнде ышкаш, «Куураып оңа берген шыва тонун, кударалым ыры болуп куттулуп чор».

Авамның угааннын ам кээп эскерип ора-дыр мен. Бистиң Дүңгетиде (Мөңгүн-Тайга) кыштаавыс адаанга Чи дээр дөрбөт кыштаар чүве. Ол дөрбөттиң кадайы өөвүске бо-ла чедип келир. Ийи кадай моол дыл кырынга хөлчөк хөөрөшкөн ора. Ачам черле моолдар кижиге. Авам моол дылды та канчап өөренип алганын билбес мен.

Мен школа назыны четпээн турумда, латин алфавитти орус алфавит-биле солуп турган. Авам бистерге тарбаган үзү-биле чагаш, хүлге борап каан шуугай самбыраның дузазы-биле орус алфавитти айтып берип ора. «Бо «эф» деп үжүктү көрүңер даан, ийи барба тараа артып каан шарыла» дээр, ынчалдыр дүрзүлей

айтып бээрге, кижиге канчап уттур боор.

Авамның ачызы-биле школа четпейн чыткаш-ла, ном-дептерни, солунну сыылады номчуп, бижип турар апарган мен. Авамны өөрөдип турган кижиге бар эвес. Та кандыг салымның кижиге ынчаар өөренип алыр чүве!

Ачамның шыдыраалаары хөлчөк кижиге. Хүрөң-Тайга сумузуңуң чемпиону. Кудуп каан тыва шыдыраа чүглө ачамга турган. Ол дээш чылдың-на үндүрүг төлөп орап кижиге. Бир-ле хүн, ынчан бис Оорга ужунда кыштаавыска турган бис, өөвүске Бай-Тос дайым Тоолайлыгдан ачам-биле шыдыраа ой-наар дээш ажып келди. Авам суугузуңуң аксында олурупкан шай хайындырып олур. Карактары шыдыраалаан улуста. Ачам бергедежи берген хевирлиг бодангаш олурупкан.

— Дуу аътты көжүпсе кандыг чүвөл? — деп, авам сүме катты.

Ачам дедир чүве, өске көш кылды. Ооң хараазы-биле удавайн уттуруп алган. Шайлап олур, даайым!

— Угбамның айтып берген сүмези-биле көшкөн болза, хайым болур оюн чүве бо — диди.

Ол көштү сүмелээриниң бетинде шыдыраа шөлүндө бодалдарның туружун сайгарып каапкан. Авамны шыдыраага өөрөткөн кижиге бар эвес, угаан-дыр ол, угаан!

Авамның ырлап-шоорлап, хөглөп чораанын көрбээн мен, дыңнаваан мен. Ынчалза-даа авамның үнү кончуг хоюг болгаш ындынныг деп чүвени билир мен. Кайыын? Чамдык аныяк тогду хойлар төрүпкөш, оглун хозуп кааптар, эмзирбес боор чүве. Ындыг хойну авам тудуп алгаш, хураганының кудурунга дустуг суг чагаш, тоотпалааш олуруптар. Ол аялгага таалаан хой оглун эмзирип, төлүмөйлөп ала бээр. Бо элдепиг болуушкунну чылдың-на көөр мен.

Ава, ачазындан эрте чарылган улус, улгадып келгеш, авам биле ачамны оода чаңгыс катап өөрткен болзумда деп даады бодап чоруур. Мен харын ындыг бодалдың дыргак каразы хирезин бодараткан мен. Бирги класска өөренип тургаш, ийиги улдуңун түңнели-биле тергини эки өөрөдигелиг дээш, кечим шай, ийи хал хээшпе-биле шаңнаан. Ол үеде ындыг чүүлдер ховар, харын-даа шуут чок деп болур турган.

Шаңналдарымны чедире бээримге, авамның амыраар деп чүвезин! Хой кадаары чорааш келген ачам ол шай, таакпыны көрүп кааш, амыраанын чүге деңээр! Хөөкүй авам ол чылын чок апарган.

Кижиге бичинзинде эмин эрттир бодун бодаар, шупту чүве мээни-биле болзун дээр боор чүве. Аалдың кадайлары чыгып алгаш, бир аалче селгүүстөп чоруур деп баарга, авамның эдээнден халбактангаш ыглап чыдып, харындаа даш-биле безин соккулай бээр мен. «Ындыг-ла болгай бо

оол» дээш авам өөрү кадайлардан чыдып каар. Дыка амыраар мен.

Бичинимде чайын черле идик кетпес турган мен. Анай, хураган-даа кадаарып чорааш, Мөңгүн-Тайганың хая-даштыг дагларынга кызыл бут халып чоруур мен. Будум таваа кезилгеш, ханы төктүп чоруур. Ону көргөш, авам менээ идик даарап бээр. Оомну ужулгаш, колдуктап алгаш чорааш, бир-ле олурган черимге каапкан болур мен. Дилээш тыппас мен. Авам мени кончуп-кончуп база-ла даарап бээр. Чай эрткиже каш-даа идик чидирер турдум. Будумнуң казырыктары дөрт класска чедир чунар-бажыңнап турумда адырылган.

Авам тос уругларны божааш, доруктуруп азырап каан. Улуг акы-выс Шожут-оол — Мөңгүн-Тайга кожунуңуң дагаларына үжүк-бижик айтып берип башкылап чораан. Шожул — шевер, чаза-ныкчы, бот-тывынгыр артист, Бүрбээ — композитор, Самыя — башкы, Кара биле Баапай дээр угбаларым — күрүне органның ажалдакчылары, Сарыг-оол — алдарлыг чурукчу, Хеймер-оол — педагогика эртемнериниң кандидады, Мижит-оол — башкы, солун ажалдакчызы. Алызында ады Орусай дээр, Мөңгүн-Тайга чурттуг чаңгыс-чер чурттугларының ойзу адаары Шываганчы деп кадайның аксының-кежи, ачы-хавыязы — ажы-төлүнүң чедиишкени, ат-алдары бо.

Хеймер-оол СААЯ, ТР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, ТКУ-нуң доцентизи.

Амыдыралдың хуулгаазыннары

ҮЕНИНҢ ЭЭРГИИЖИНДЕ

(Эрткен өйдөн келир цеже чедип кээп болур бе?)

«Эрткен үени эгидип ап шыдавас бис» деп, чугаалажыр бис. Ынчалза-даа эрткен үеден кижилер-даа, болуп эрткен болуушкуннар-даа бо үеже «азып» кээр таварылгалар бар.

Үени кым, канчаар хемчээп турарын кым-даа билбес. Ооң көргүзүп кээр тывызктарының баажызын кым-даа тыппаан. Чижек кылдыр үениң ээргинжиге алыскаш, эрткен өйдөн амгы үеже ээл кээп турар кижилерни, объектилерни хамаарыштырып болур. Ол бүгү черге, дээрге, сугга болгаш космоска база болуп турар.

1997 чылдың августа «Сады Посейдана» деп паркче кирер эжикке идик-хеви хирлени берген, кылаштап чадап турар аска, арны шыйбак, балыгларлыг кижиге чедип келген. Ол парктың ажалдакчызына мотоциклге чорааш, элден куду аңдарлып батканын чугаалааш, бажым кемдиге берген хевирлиг, кайда турарымны безин билбейн тур мен дээн. Эмчи кыйгытырга, ол дораан сыкырытып кааш, чыдып эмнедир эмнелге чорудупкан. Эртенинде аарыг кижиге бодун 25 хар назылыг Курт Райнер мен деп таныштыргаш, чурттап турар аалчылар бажыңының адын айтып берген. Ынаар телефоннарга, ындыг кижиге бисте чурттавайн турар деп харыланнаар. Полиция истелге ажылын чоруткан соонда Райнер деп кижиге бо отелге чурттап турган, чүглө...

1981 чылда. Оон соонда ол кайнаар-даа барганы билдинмейн, чиде берген. Улус ону дилээш тыппаан болгаш сугга дүшкен-дир деп, түңнөп кааннар. Оон бээр 16 чылдар эрткенде ол чедип кээрге, оон чоок кижилеринге дыңнаткан. Ава-ачазы чок апарган болган. Акызы чедип келгеш, Курт Райнерни дунмам ылап-ла бо-дур деп танып алгаш, чуртунче апарган. Каа, канчап чораанын ол билбес болган.

Мурнуу Кыдаттың девискээринде туристер кээр Гуйлинь дээр хоорай бар. Ону долганган дагларны көөрге, тоолчургу ордуга дөмөйлөшкө. Ол дагларның адаа-биле хем агып бадып чыдар болгаш ында хөй куйлар чараш өргээн өрээлдери дег чараш. Хемниң

сугларында хемелер эштип турар, а куйлар узун туннель кылдыр тудушак болгаш электропоезд туристерни ыңай-бээр аргыштырып турар. Чер иштинде будулгактыг черге туристер чиде бербезин дээш, экскурсоводтар бир куй киргеш-ле, оларны четчелеп, санаар. 1999 чылда Шанхай чурттуг япон турист чааскаан ол куйларны кезип кылаштап тургаш, чер иштинден үнмейн барганын кым-даа эскербээн. Үш чыл эрткенде база бир туристчи бөлүк куй киргеш үнүп орда, караңгы куйдан бир кижиге үнүп кээрге, дыка кортканнар. Япон аян-чорукчу бир куйга кире бергеш, кум кыныпкаш, оттуп келгенин чугаалаан. Ыа ол аразында 2001 чыл дүжүп келгенин ол черле бүзүрөвес болган.

Дээрниң делгеминге

1961 чылда Америк ужудукчу Огайо штаттың кырынга ужудуп бар чорааш, хенертен мурнунга көстүп келген самолет-биле үскүлөжиптер часкан. Дыка дүрген былдай дүшкөш, ээл бар чордала оон самолөдунуң чалгыны өске самолөттүң бир «быктын» шыймактап четтигипкен. Черге хонупкаш, ол оон үскүлөжиптер часкан самолөду делегейниң бирги дайынының үезинде ажыглап турган библин-дыр деп ол рапорттаан. Чалгыннарын кылын пөс-биле хал каан, демир-дузак-биле хере тыртып каан, кара шлем кеткен ужудукчуну ол тодазы-биле көргөткөн чугаалаан. Командирлери кино тырттырып турар улус чөпшээрел албайн, эрги шагның самолөдунга ужудуп чораан-дыр деп түңнээнер.

Каш ай эрткенде, самолеттар тургузар эрги аңгарга душ бооп демги библинны көрүп кааннар. Эксперттер шинчилеп көөрге, ол библин эргижирээненден төктүп чыдар кылдыр элеп калган болган. А эң-не кайгамчыктыг чүүл — 1911 чыл-биле демдеглеттинген борт

журналында мындыг бижик бар болган: «Сөөлгү ужудушкун үезинде кижиге көрүп көрбээн хевирлиг мөңгүн аэроплан-биле үскүлөжиптер частым. Ол мени чүглө шыйбактапты» деп, билдинмес ужудукчу бижээн. Эксперттер ол эрги самолетта шыйбак черни шинчилээрге, амгы үениң самолөдунуң дозузу болгаш алюминий доозуну бар болганын илереткен. Элдеп-ле хуулгаазы: библин үениң ээргинжиген бо үеже 50 ажыг чылдарны ажа халааш, дээрге ужудушкунну кылгаш, дедир ол үезинче катап ээл келген!

1960 чыл. Кубаның агаар шериглеринин өөредиглиг үнүшкүннери бооп турда, агаар хайгылы-чызы борбак шарда ужудуп чораан ийи эр кижини туткан. Байысаалга үезинде олар ат-сывын адап бергеш, дем чаа-ла, каш шак бурунгаар, 1954 чылдың июнь 17-де шар ужудукчуларының чарыжына киржири-биле үнгенин чугаалааннар. Ужудуп үнүптерге, оларны электри догу-биле соккан ышкаш болган соонда, шар боду, океан, дээр долгандыр шупту чүүл кызыл өңнүг апарган. Кажан кубин самолеттарны көрүп каарга, шупту чүве анаа апарганын олар өчээнер.

Кубин разведчиктер истелгени эң шыңгызы-биле чорудуп, Америк шпионнар тудуп алдывыс деп турганнар. Чикаго чурттуг, бой-дустуң элдепиг ужураалдарын шинчилээр Кельвин Гроу 1954 чылда аэронавтарның маргылдаазы болуп турда, ийи аэронавт ис чок читкениниң дугайында документилерни тыпкаш, бо ийи кижиге шпионнар эвес-тир деп шыңзыткан. Чүглө ынчан 36 чыл дургузунда чидип чорааш, тыптып келген бо ийи кижиге чуртунче ээл чанар аргалыг болган.

«Титаник» ээл келгеш...

1992 чылда сонгу Атлантикага норвег балыкчыларның судно-

зунуң мотору үрели берген. Декабрь 14-түн хүнү соок, суг оон-даа артык дожаң соок үе. Хенертен таваар септеттинип турган балыкчыларның караанга-ла, суг иштинден дыка улуг корабль үнүп келген. Оон палубазында ыңай-бээр халышкан кижилер оларны камгалап дузадан көргүзерин дилеп, ыы-сыы-биле чангып турганнар. Чамдыктары бедик корабльдин кырындан далайже шурап турганнар. Норвег балыкчылар кортканындан көжээлени берген турганнар, чамдыктары тейлеп турганнар: океанга чоруур улуг лайнерниң бир кыдында «Титаник» деп ады тода көстүп турган. Улуг үрелишкениниң хайындан балыкчылар соок сугда дүшкен, дуза дилээн улустарга дузалаптар хары чок болган. Чүглө «SOS!» дээр дуза дилээн медеэни чорудупкан. АКШ-тың чепсектиг күштериниң шериг корабли дүргени-биле чедип келгеш, «Титаник» деп бижиктиг сугга кедер жилеттерлиг 13 кижини камгалап ап шыдаан. Шупту дириг! Америк чазактың дилээ-биле норвег тала бо дугайында кандыг-даа медегел кылбаан. Далай айыыл-халаптарын шинчилээр эксперт Филин Старнем кыска медегелди журналистерге кылган: Суг лайнери эрткен үеден бо үеже кирип келген деп бодап бар. 1992 чылдың декабрь 14-де «Титаник» суг кырынга үнүп келген болгаш оон палубазына кижилер дириг турганынын» деп, ол бадыйкаан.

PS. Үениң агымынга боралгактар тыптып, кижилерни азы оон каш катап улуг чүүлдерни безин бодунуң тамызынче бөөлдөп кири бээриниң чылдагааны чүдөл? Физика эртемниң хоойлуу болур атом деңгелинге алырга, кижиге кайгаар чүве чок. Эрткен үе читпес, амгы үе-биле карышкак бол, кады-кожа чоруур аан...

Эртем-билиг депшилгези бедик деп-ле турар, а кымның-даа тайылбырлап шыдапас хуулгаазынар эңдерик-тир. Ынчангаш бурунгу мерген угаадыгда «бодумну чүнү-даа билбес деп бодум билир мен» дээни дег, бистер база чаа чүүлдерни билип алырынга сонургалдыг, чурттап чоруур үеисти кежик-тир деп санап чурттаалынар.

Галина МАСПЫК-ООЛ белеткээн.

Эмчиниң сүмези

ТУБЕРКУЛЕЗ БОЛГАШ ВИЧ

Туберкулез-РФ-тиң девискээринде болгаш делегейде неперерз эң-не айылдыг инфекцияларның (халдавырлыг аарыгларның) бирээзи. Ол ВИЧ-лиг (ВИЧ аарыгы) чурттап чоруур кижилерге үргүлчү дээр эң-не неперерз инфекцияларның бирээзи. РФ-тиң кара-бажыңнарында хоругдаттырганнарның 70 хуудан ажыг кезин туберкулезтан аарыг болуп турар.

Чыл санында делегейде 2 миллиард кижилерден туберкулезту (өкпе аарыын) тодарадып турар болгаш чылдың-на 3 миллион кижилер ол аарыгдан өлүп турар. Сайзыраңгай чурттарда туберкулез шагдала ховар аарыг болуп берген. Ынчалза-даа чоннуң, бирги ээлчегде, хоругдаттырганнарның болгаш багай байдалда чурттап турар социал бөлүктөргө чамдык кезектеринде ук аарыг ам-даа дыка неперерз. ВИЧ-лиг кижилер туберкулезтан дыка аарыгчал, оларга ол эң-не айылдыг инфекция (халдавыр) болуп турар.

Туберкулез Тывада эң-не неперерз халдавырлыг аарыгларның бирээзи. Аарыг кижилериниң

санының деңгели Россия Федерациясында байдалдан 2,5-3 катап улуг. Амгы үеде туберкулезту долзу-биле узуткап, эмнеп кааптарынга кижилериниң ниити социал байдалының болур-чогууру-биле ам-даа экижизиниң шаптыктап турар. Ол ышкаш эки шынарлыг аш-чемниң чедишпезинден, хоругдаткан кижилериниң тудуп турар черинде санитар байдалының бергезинден туберкулезтуң неперерздикчи микробтары агаар дамчып, дыка хөй кижилерге халдап, аартып турар. Бо чылдагааннарда аңгыда, амгы үеде БЦЖ-вакцина-биле камгалап тарылганы бичии уругларга, элээдилерге кылып, аарыгның чүгүлү эң-не берге чада-

зындан камгалап турза-даа, эпидемияны чавырылдырып шыдавын турар. Кижилер аразында аарыгны чажырап, эмненирин херекке албас таварылгалар хөй. Оон уламындан туберкулезтуң тускай, эмтаң күш четпес «резистентилиг штампылар» деп хевир неперерз турар. Ону эмнээринге Тываның кадык камгалалына 22 миллион рубль негетинип турар.

Республикада ВИЧ аарыг чаа өөскүп, көвүдөп орат. Бо хүнге чедир ындыг аарыг 39 кижини тодарткан. Оларның 20 ажыг хуузу туберкулез аарыгы кижилер болуп турар (РФ-те 5,6 хуу). Бо айтырыгны республиканың кадык камгалап организацияларының июнь 7-9 хүннерде Кызылга болуп эрткен тускай семинарынга Москвадан келген эртемденнерниң киржилгези-биле шыңгы чугаалашкан. ВИЧ аарыгы кижиге туберкулез каттыжып келген таварылгада, ону эмнээри берге, кижилерниң өлүрү 3 катап өзе бээрин аңаа демделгээ.

ВИЧ аарыгы кижилерде туберкулез

СПИД аарыгының эпидемиясы (дыка неперерз калбарганы) туберкулезтуң делегейде неперерз көвүдээни-биле холбашкан, чүге дээрге ВИЧ биле туберкулез аразында холбаалыг, бот-боттарынга удур-дедир салдар чедирер.

ВИЧ халдадып алган кижилер туберкулезтан кажан-даа аарыг берип болур, ол дээрге ук аарыгның типтып, сайзыраарына таарымчалыг байдал. Ынчангаш ВИЧ туберкулезтуң симптомнарына (даштыкы демдектеринге) болгаш улам күштелиринге салдар чедирер, ВИЧ-лиг, ылаңгыя иммунитетиниң деңгели 200 клеткалар-милден куду кижилерге туберкулез өкпеден дашкаар хевирлерге шилчий бээр бо-ла болулаар. Кижиниң аарыгга удурлангыр аргазы (иммунитети) чүгээр турда безин аарыг чүгүлү өкпеге дээринден аңгыда, организмниң өске-даа системаларынче, кижээ, лимфа белдирлеринче, бүүректерге болгаш сөөктерге, онза айылдыг болуп, оорга сөөгүнче халдай берип болур. Ол инфекцияларның чаңгыс угда дээпкени оларны аңгы-аңгылап эмнээрин нарыядадып болур.

ВИЧ иммунитет системазына салдар чедирер, ону кошкадыр чүве болганда, туберкулезтуң тыгылдырыкчызы ВИЧ-лиг кижилерге чеди катап дүрген халдаар. Ол ышкаш ВИЧ-лиг кижилерге эге чадада дегген туберкулез дораан күштүг чадазынче шилчий болур. Ындыг туберкулезтан аарыг ВИЧ-лиг кижилерге туберкулезтуң улам сайзырап болурун айылы чылда ортумаа-биле 8-10 хуу чедип турар. ВИЧ-лиг кижиниң иммунитетиниң деңгели куду болган тудум туберкулезтуң өкпеден дашкаар хевириниң сайзырай бээриниң айылы улуг.

ВИЧ-лиг кижилерниң иммунитетини элээн быжыг турда безин (СД4 клеткалар 300-тен 500 чедирде) өкпе туберкулезу база кеш аарыгның рагы «Саркома Капоши» оларга сайзырап болур. Ынчангаш СД4-түн деңгелинде хамаарылга чокка-ла эвээш-ле дизе, чылда бир

катап пульмонологка шинчидип, өкпе флюорографиязын кылдыраы чугула. Туберкулезту чедиш-кининг эмнээн соонда безин вирус-тарның багай салдары күштүг бооп артып болур.

ВИЧ-ге удур антиретровирус-тук терапия (антиретровирусная терапия) ВИЧ-лиг кижилерни туберкулезтан баш бурунгаар камгалаарының кол аргазы болуп, ВИЧ-инфекцияны эмнээриниң аргалары кижилерге чедингир болу берзе-даа, туберкулезтуң сайзырай бээриниң улуг айылы демей-ле артып калыр. Ындыг-даа болза, антиретровирус-тук терапия иммунуг системаның катап быжыгып тургустунарынга дузалаар болгаш туберкулезту хөй кезинде болдурбайн баар.

ВИЧ аарыгга удур тускай эмнээшкенин чогуур үезинде чорудары — аарыг кижини туберкулезтан баш бурунгаар камгалап алырының бир кол аргазы болур.

Наталья ООРЖАК,
республиканың СПИД-ке удур ажил чорудар төвүнүн улуг эмчизи.

Дыштанылга лагерлеринге

Санкт-Петербург хоорайның чазааның деткимчези-биле июль-август айларда бичии уругларны кадыкшыдарының 10 лагеринге болгаш аныктарның күш-ажылчы 8 лагеринге «Кадыкта онза-дыр!» деп программага дүүштүр ажилдарны чоруткан.

Чайгы ол программаны хоорай чазаның Аныктар политиказының база хөй-ниити организациялары-биле кады ажилдаар комитетиниң чагыын езугаар, «Кадык салгал» деп хөй-ниити организациязының эки турачылары (волонтерлары) боттандырып турган болгаш ВИЧ аарыгны, наркотиктер ажыглаарын профилактикалаарынче угланган.

Ук программага даянган, ВИЧ-СПИД: билиг — күш, «Наркотиктер болгаш айылы», «Кадыкта онза-

дыр!» деп өөредилге-чаңчыктырылганы назы четпээннер ортузунга чоруткан. Ол ажилдарны анык кижилерге кадык амыдыралды быжыктыраарынче, ВИЧ аарыг дыка айылдыг дээрзин биллип алырынче, янзы-бүрү багай чүүлдерге чаңчыга бээрин профилактикалаарынче угландырган.

Республиканың СПИД-ке удур ажил чорудар төвүнүн эмчилери болгаш специалисты бичии Чагытай хөлдүн кыдыгында лагерь-

лерге дыштанып турган школачылар ортузунга ВИЧ-СПИД-тен камгаланырынга хамаарышкан профилактиктиг ажилдарны чоруткан. Ук темага лекция-беседаларны 580 ажыг уруглар, оолдар дыңнап, видеофильмнерни көргөн.

СПИД-ке удур төптүн ажилдакчылары дыштанылганың «Юность» лагеринге студентилерниң чыгыжы (форуму) болуп турда база барып, 140 ажыг кижиге лекцияларны номчуп, фильмнерни көргүзүп, республикада ВИЧ-СПИД-тин неперерз турарының база оон баш бурунгаар камгаланырының дугайында чугаалап, сүмелерни берип, аныктарның салган айтырыгларына харыялааннар.

Бистиң корр.

Бистен садып алыңар

Алтайның дээди сортунун далганы — 740 рубль, Минусинский бирги сортунун далганы — 660 рубль, Алтайның бирги сортунун далганы — 660 рубль, дээди сортунун далганы «Алейка» — 730 рубль, чигир — 1080 рубль, аңгы-аңгы янзылыг кружалар — 18,20 рубль/кг, дус — 255 (50 кг) рубль, дагаа буду — 70 рубль, броллер дагаа — 83 рубль/кг, масло сливочн. — 82 рубль/кг, үүрмек горох — 15 рубль/кг, чинге-тараа — 19 рубль/кг, роллтон — 4,30 рубль, 3 литр соктуң — 58 рубль, чарба — 135 рубль/25 кг, мал чеми — 247 рубль/45 кг.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Загородный доора кудумчу, бажың 19а, «Эхнатон» базазында 3-кү склад; Каменистая кудумчузунда бажың 15, Калинин кудумчузунда бажың 25, склад № 3.

Мөөңү-биле садып алыр улустарга өртектер дугуржулга езугаар.

Харылаажыр телефону: 5-38-40.

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының агентилели күрүнениң хамааты албанының хостуг албан-дужаалыга ажилдаары-биле конкурска киржир күзелдиг кижилерниң документилен хулээп ап эгелээниң дугайында ЧАРЛАП ТУР

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының агентилели күрүнениң хамааты албанында хостуг албан-дужаалга ажилдадыры-биле конкурсту эрттирип турар

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының агентилелиниң организация болгаш эрге-хоойлу хандырап килдистиң башкарыкчы специализи

Мергежил аайы-биле негелделер:

Дээди профессионал эртемниг, мергежили (угланышкыны) — юриспруденция

Ажылдаан стажынга негелделер: мергежилниң аайы-биле күрүнениң албан-дужаалыга (азы өске хевирлерниң күрүне албан-дужаалдарына) 1 чылдан эвээш эвес ажилдаан болур ужурлуг;

Арга-мергежили: норма чогадыр ажил-херекти, документилен-биле, компьютерлериниң чаа үениң редакторларына (программаларына), информастыг системалар-биле ажилдап, албан-херектин чагааларын белеткеп, албан ажил-чорудулганы болгаш хууда ажил-херекти планнап, күрүне башкарылганының информастыг болгаш сайгарылга материалдарын аайлап-баштап, өске албаннар болгаш ведомстволар-биле кады ажилдажып билер болгаш ажил-херекти амы-хууда кижизиг, мөзү-шынарының шинээзи-биле тааржыр болур ужурлуг.

Конкурска киржирде эккээр документилен:

1. Хууда билдиришкени;
2. Хол-биле бижээн, бодунун адын салган анкета, 3х4 болгаш 4х6 ийи-ийи фото-чуруктар;
3. Автобиография;
4. Паспорттун хоолгазы азы ону солуп турар документ;
5. Чугула херек профессионал мергежилин бадыткап турар документилен (дипломнун болгаш оон капсырылгалары-биле катай хоолгазы) база хамаатының күзели-биле — нотариустун азы ажылының аайы-биле кадрлар талазы-

биле албанының шынзаткан бижин-биле немелде профессионал мергежилдин бадыткап турар документ, эртем чадазының, эртем адын тыгылганының дугайында документилен, ажилчын стажын болгаш мергежилин бадыткап турар документилен (хамаатының ажилчын дептериниң хоолгазы азы ажилчын (албан-хаакчыт) ажил-чорудулганы бадыткаан документилен).

6. Шериг билединиң хоолгазы;

7. Хамааты кижиниң хамааты албаныга ажилдаарына шаптыктаар аарыг-аржык чогуу бадыткаан документ (Ф-086/у майыктын эмчи шынзылгазы);

8. Психоневрология болгаш наркология диспансерлерден шынзылгалар;

9. Хамааты кижиниң бот-сайгарлыкчы азы сайгарлыкчы эвес деп бүрүткелин бадыткаан үндүрүг органыдан шынзылга;

Конкурска киржир-биле билдиришкенин болгаш документилен ук чаралдын парлап үндүргенинден эгелээш, (2008 чылдың сентябрь 4-тен октябрь 6-га чедир), 30 хонук дургузунда ажилчын хүннерде 13 шактан 17 шакка чедир хулээп алыр адреси: Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 151, улус хулээп алыр өрээл, телефон/телефакс: 8(394-22) 2-11-37, телефон 3-32-44, E-mail: comles@hotmail.ru.

Харылаажыр кижилер — Ондар А.С.

Документилен үе-шаанда дужааваанда, оларны четче бербээнде азы болза оларны бүрүткел чурумну сагываанда, хамааты кижиниң документилен конкурска кириштирбес.

Россия Федерациязының Күрүне албанының дугайында хоойлуларның кызыгаарлаашкыннары-биле мергежил аайы-биле ук албан-ажылга таарышпайн баар таварылгада хамааты (хамааты албан-хаакчыт) кижини конкурсче кирибейн барып болур.

Тыва Республиканың культуразының, профэвилел, совет, партия ажилдакчызы чораан, сөөлгү чылдарда национал музейниң ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну, уругларының, уйнуктарының ынак авазы

Зоя Федоровна
СААЯ

үр аарааш, 69 харлап чорааш хенертен мөчээ.

Сентябрь 5-те 14 шакта Лопсанчап кудумчузунда 29 дугаар бажың, квартира 10-дан үндүрер.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдист — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8270. Чагыг 99. Номерни парлагаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «ТываКредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлаалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээ.

Херечилдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыялаар.